

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

İTHALAT – DÖVİZ KURU İLİŞKİSİNE FARKLI BİR BAKIŞ:

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Selman DAL

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Oğuz

Karabük

TEMMUZ/2019

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

İTHALAT – DÖVİZ KURU İLİŞKİSİNE FARKLI BİR BAKIŞ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Selman DAL

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Oğuz

Karabük
TEMMUZ/2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
EVREN VE ÖRNEKLEM (VARSA).....	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
BÖLÜM 1	14
DİŞ TİCARET: TEORİ, POLİTİKA ve KÜRESEL TİCARETİN GELİŞİMİ... 14	
1.1. Giriş	14
1.2. Ticaret Teorisi ve Ticaret Politikası	16
1.3. Küreselleşme ve Ticaretin Gelişimi	20
1.4. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi	25
BÖLÜM 2	30
DÂHİLDE İŞLEME REJİMİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI.....	30
2.1. Dâhilde İşleme Rejiminin Tanım ve Kapsamı.....	30
2.2. Dâhilde İşleme Rejiminin Türkiye Uygulaması	31
2.2.1. Dâhilde İşleme Tedbirleri	31
2.2.2. Dâhilde İşleme İzin Belgesi ve Dâhilde İşleme İzni	34
2.2.3. DİR’in Avantajları ve Dezavantajları	36

BÖLÜM 3	39
İTHALAT - DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: TEORİK ÇERÇEVE ve LİTERATÜR TARAMASI	39
3.1. İthalat Talebi: Teorik Çerçeve	39
3.2 İthalat Politikası ve Türkiye’de İthalatın Seyri	40
3.3. Dış Ticaret – Döviz Kuru İlişkisine İlişkin Bazı Çalışmalar	41
3.4. Türkiye Özelinde Yapılan Bazı Çalışmalar	43
BÖLÜM 4	53
METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR	53
4.1. Genişletilmiş Dickey – Fuller (Augmented Dickey – Fuller – Adf) Testi	54
4.2. Birim Kök Analizi ve Ampirik Bulgular	55
4.3. Var (Vector Autoregressive) Modeli	56
4.4. Gecikme Uzunluklarının Tespit Edilmesi	56
4.5 Granger Nedensellik Testi	59
4.6 Etki – Tepki Analizi	60
4.7. Varyans Ayrıştırması	63
BÖLÜM 5	66
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	66
KAYNAKÇA	69
TABLolar LİSTESİ	76
ŞEKİLLER LİSTESİ	77
ÖZGEÇMİŞ	78

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Selman DAL'a ait "İthalat – Döviz Kuru İlişisine Farklı Bir Bakış: Türkiye Örneği" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından İktisat Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	:	
Danışman Üye	:Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Oğuz	
Üye	:Prof. Dr. Hilmi Ünsal	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ali Konak	
Üye	:.....

Tez Sınavı Tarihi: 30/07/2019

DOĞRULUK BEYANI

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yaptığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belirli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkabilecek ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

30/07/2019

Selman DAL

ÖNSÖZ

Küreselleşmenin, özellikle son 30 – 40 yıllık dönemde ülkelerin üretim yapılarıyla birlikte ticaret yapılarını da değiştirdiği gerçeğinden hareketle, son dönem dış ticaret teorilerinin küresel ekonomideki bu değişimi de dikkate alarak oluşturulduğu göze çarpmaktadır. Bahsi geçen dönemde, üretim yapılarının yanı sıra Gelişmiş Ülkeler (GÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) küresel üretimdeki payında ciddi bir değişim yaşanmış, GOÜ'ler küresel üretimden daha fazla pay almaya başlamıştır. Bu değişim sürecinde göze çarpan unsurlarından biri de hiç şüphesiz GÜ ve GOÜ'lerin üretimde ve ticaretle artan oranda birbirlerine bağımlı hale gelmesidir. Ülkelerin bu derece birbirine bağımlı hale gelmesinde ise, küreselleşmenin bir sonucu olan parçalanmış üretim süreçleri etkili olmaktadır.

Küresel ekonomideki bu süreçten Türkiye de etkilenmiş, 1980 sonrası dönemde ticaretle ve finansal sistemde uygulamaya konan liberalleşme çalışmaları ve ihracatı teşvik sistemleri, bir taraftan Türkiye'nin dış ticaretinin hızla artmasına ve küresel entegrasyona sebep olurken, diğer taraftan yüksek hammadde, aramalı ve yatırım malı ihtiyacı sebebiyle giderek artan bir ithalat bağımlılığını tetiklemiştir. Dış ticaretle rekabetçiliğin önemi bilindiğinden, ihracatçıların yurt dışından daha az maliyetle hammadde, aramalı ve yatırım malı ithalatına imkân tanıyan ihracat teşvik sistemlerinden biri de Dâhilde İşleme Rejimidir (DİR).

DİR, Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında önemli bir yer tutmasına rağmen, yakın zamana kadar yapılan çalışmalarda daha çok mevzuat ve Türk ekonomisine etkileri bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada, doğası gereği DİR kapsamında yapılan ithalatın, sağladığı maliyet avantajları sebebiyle, döviz kuruna ilişkin etkilerden nispeten bağımsız hareket edebileceği beklentisiyle, DİR kapsamında yapılan ithalat ile DİR hariç yapılan ithalatın döviz kuru esnekliği iki ayrı model ile analiz edilmiştir.

Çalışmada, zaman serisi analizi yapılmış, VAR modeli çerçevesinde Granger Nedensellik Testi, Etki – Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırmasına başvurulmuştur. Sonuçlar, çoğunlukla temel beklentilerle uyumlu çıkmış, daha detaylı verilerle yapılacak çalışmaların bu ilişkinin daha iyi analiz edilmesine imkân sağlayacağı görülmüştür.

Son olarak, tezimin hazırlanmasında bana her türlü desteği sağlayan kıymetli danışmanım Dr. Ahmet Oğuz Hocama, hemen her aşamasında yanımda olan Prof. Dr. Fatih AYDIN'a ve bu sũreęte kendilerini ihmal ettiğim sevgili eşim ve biricik kızlarıma teřekkũrlerimi sunarım.

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’de ithalat – döviz kuru ilişkisi, DİR kapsamında yapılan ithalat ve DİR hariç ithalat ayırımında ele alınmıştır. 1998:1 – 2018:1 dönemini kapsayan çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada ithalat, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. VAR modeli çerçevesinde Granger Nedensellik Testi, Etki – Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması kullanılarak analiz yapılmıştır. Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre, DİR hariç ithalat için oluşturulan modelde GSYH ve reel döviz kurundan DİR hariç ithalata tek yönlü bir nedensellik söz konusu iken, DİR kapsamında yapılan ithalat modeli için nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu sonuç, beklentilerle uyumludur. Ayrıca, Etki – Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması sonuçları da Granger Nedensellik Testi Sonuçları ile büyük oranda uyum göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İthalat, Döviz Kuru, Küreselleşme, Dâhilde İşleme Rejimi, Zaman Serisi, VAR Modeli

ABSTRACT

In this study, the relationship between import and exchange rate is analyzed within the perspective of Inward Processing Regime (IPR). Quarterly data covering the period 1998:1 – 2018:1 on import, real effective exchange rate and Gross Domestic Product (GDP) have been employed. Within the VAR model, Granger Causality Test, Impulse Response Functions and Variance Decomposition have been carried out. Based on the Granger Causality Test, while the model for the imports excluding IPR suggests one-way causality from both GDP and real exchange rates to imports, there is no causality within the model for the IPR-based imports. These results are in line with the expectations. Additionally, Impulse Response and Variance Decomposition analysis are mostly in line with the Granger Causality Test results.

Keywords: Import, Exchange Rate, Globalization, Inward Processing Regime, Time Series, VAR Model

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İthalat – Döviz Kuru İlişkisine Farklı Bir Bakış: Türkiye Örneği
Tezin Yazarı	Selman Dal
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Oğuz
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	30/07/2019
Tezin Alanı	İktisat
Tezin Yeri	KBÜSBE-KARABÜK
Tezin Sayfa Sayısı	78
Anahtar Kelimeler	İthalat, Döviz Kuru, Küreselleşme, Dâhilde İşleme Rejimi, Zaman Serisi, VAR Modeli

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	A Different Perspective to The Import – Exchange Rates Relationship: Turkish Case
Author of the Thesis	Selman Dal
Advisor of the Thesis	Ass. Prof. Ahmet Oğuz
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	30/07/2019
Field of the Thesis	Economics
Place of the Thesis	KBÜSBE-KARABÜK
Total Page Number	78
Keywords	Import, Exchange Rates, Globalization, Inward Processing Regime, Time Series, VAR Model

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genelleştirilmiş Dickey – Fuller Testi (Augmented Dickey-Fuller)
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criteria)
AR	: Otoresif (Autoregressive)
ARDL	: Otoresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (Autoregressive Distributed Lags)
BIS	: Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements)
Dİİ	: Dâhilde İşleme İzni
DİİB	: Dâhilde İşleme İzin Belgesi
DİR	: Dâhilde İşleme Rejimi
DKO	: Döviz Kullanım Oranı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
FM-OLS	: Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares)
FPE	: Son Öngörü Hatası (Final Prediction Error)
FRED	: St. Louis Fed Veri Tabanı (Federal Reserve Economic Data)
GARCH	: Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity)
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
GTİP	: Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
GTTA	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
GVC	: Küresel Değer Zinciri (Global Value Chain)
HQ	: Hannan – Quinn Bilgi Kriteri (Hannan – Quinn Information Criteria)

IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KDV	: Katma Değer Vergisi
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
REDK	: Reel Efektif Döviz Kuru
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criteria)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoresif (Vector Autoregressive)
WDI	: Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators)

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Türkiye’de İthalat – Döviz Kuru İlişkisinin Dâhilde İşleme Rejimi uygulamalarının göz önünde bulundurularak araştırılması

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türkiye’de ithalat – döviz kuru ilişkisi üzerine yapılan ampirik çalışmalarda genel itibariyle uygulanan dış ticaret politikalarının etkisi göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen ilişki Türkiye’de en yoğun olarak kullanılan dış ticaret uygulamalarından biri olan DİR’in analize dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede, tezin ithalat – döviz kuru ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına hizmet edeceği düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Zaman serisi yöntemiyle, VAR modeli çerçevesinde Granger Nedensellik Testi, Etki – Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırması ile dinamik analizler yapılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Araştırmada, DİR kapsamında yapılan ithalatın döviz kuru esnekliği ile DİR hariç yapılan ithalatın döviz kuru esnekliğinin farklı olduğu iddia edilmiştir. Her iki ithalat kalemi için de ayrı ayrı analiz yapılmıştır.

EVREN VE ÖRNEKLEM (VARSA)

Çalışmada 1998:1 – 2018:1 dönemini kapsayan çeyreklik veriler kullanılmıştır. GSYH verisinin çeyreklik olarak mevcut olması sebebiyle çeyreklik veri kullanılması tercih edilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Seriler, farklı baz yıllarına sahip olmaları sebebiyle tüm serilerin 2010 = 100 olacak şekilde baz yılı dönüşümü yapılmıştır. Ayrıca, nominal veriler ABD’nin GSYH deflatörü ve ithalat birim değer endeksi kullanılarak reel hale getirilmiştir.

BÖLÜM 1

DIŞ TİCARET: TEORİ, POLİTİKA ve KÜRESEL TİCARETİN GELİŞİMİ

1.1. Giriş

Uluslararası iktisat literatüründe, mal ve hizmet akımları ile uluslararası finans iki temel unsur olarak ele alınmaktadır. Literatürde daha çok mal ve hizmet ticaretine yer verilmesi sebebiyle uluslararası iktisat alanında yapılan çalışmaların hemen hepsi analizlerine mal ve hizmet ticaretine ilişkin teori ve değerlendirmelerle başlangıç yapmışlardır. Son dönemde yapılan çalışmalarda ise mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra uluslararası finansa ilişkin analizler de bulunmaktadır. Birçok bilim dalında olduğu gibi, uluslararası iktisat literatüründe yapılan analizler de teori ve/veya politika çerçevesinde yapılan analizlerdir ve bu iki alt grubun birbirini tamamlayıcı özelliği bulunmaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle üretim teknolojilerinde görülen yenilikler, beşeri ihtiyaçların çeşitlenmesi ve artış göstermesi, bilişim teknolojilerinde görülen gelişmeler, üretimin ve dış ticaretin hem gelişmesinde hem de doğasının değişmesinde etkin rol oynayan unsurlardır. Özellikle bilişim teknolojisinde ve bu sayede finansal aracılık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler, bir taraftan ülkeler arasındaki getiri farklarını kazanca dönüştürme amaçlı kısa vadeli sermaye hareketlerine (carry trade) sebep olmakta, diğer taraftan; doğrudan yabancı yatırımlar ile tahvil ve hisse senedi gibi finansal yatırım araçlarını cazip hale getirmektedir. Netice itibariyle, günümüz ekonomisinde finansal akımların klasik mal ve hizmet ticaretinden çok daha büyük hacimlere ulaştığı dönemlere de şahit olunmaktadır.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak ticaretin, farklı ülkelerdeki firmaların mal ve hizmet alış verişinden daha fazlasını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Zira bahsi geçen teknolojik gelişmeler coğrafi mekân kavramını da değiştirerek çok uluslu firmaların, teknolojik altyapılarını diğer ülkelerdeki görece düşük ücretli emekle birleştirme imkânı sağlamış, diğer bir ifadeyle ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü daha da belirgin hale getirmiştir. Bu durum, rekabetçiliğin sınırlarının artan oranda çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilmesine sebep olmakta, ayrıca ulusların teknolojik gelişmişlik düzeyi ile teknolojinin çalışan nüfusa sağladığı faydalar arasındaki bağın kopmasına neden olmaktadır. Sınır mefhumunun bir anlamda ortadan

kalkmış olması, üretim yapısının parçalanması ve üretimin farklı süreçlerinin farklı ülkelere kayması sonucunu doğurmuş, nihayetinde üretim ile birlikte ticaretin de doğasının değişmesine neden olmuştur. Küresel değer zincirlerinin (Global Value Chains – GVC) hâkim olduğu bu yeni yapıda, ülkeler arası ticarete tüketim mali ticaretinin yanı sıra aramalı ve/veya hammadde ticareti de yoğunlaşmış; ülkelerin, üretim süreçlerinde artan oranda birbirilerine bağımlı hale gelmelerinde etkili olmuştur.

Uluslararası ticaretin küresel ekonomideki ağırlığının artmasında en önemli faktörlerden biri de hiç şüphesiz 1929 yılından itibaren yaşanan “Büyük Buhran” (Great Depression) döneminden sonra günümüze kadar geçen sürede küresel ticaretin önündeki engellerin kaldırılması yönündeki çalışmalar olmuştur. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların kurulması mali alanda uluslararası işbirliği sağlanması yönünde bir altyapı oluşturmuş, benzer işbirliğine uluslararası ticaretin liberalizasyonu için de ihtiyaç duyulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1947 yılında geçici bir anlaşma olarak imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GTTA) (General Agreement on Tariffs and Trade) ile başlayan işbirliğinin kurumsallaştırılması ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması süreci, zamanla hem üye ülke sayısı hem de kapsam olarak genişlemiştir. GTTA, geçici olarak imzalanmasına rağmen 1940’lı yılların sonundan 1990’ların ortalarına kadar uluslararası mal ve hizmet ticaretini düzenleyen temel çerçeve olarak kabul edilmiştir. 1994 yılında, GTTA’ya dayanarak yürütülen çok taraflı müzakere turlarının sonuncusu olan Uruguay Turu sonunda Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün (World Trade Organization) kurulması ile anlaşmaların ve düzenlemelerin takip edilmesi görevi DTÖ’ye devredilmiştir.

DTÖ’nün temel görevleri; çok taraflı ve çoklu ticaret anlaşmalarının uygulanmasını sağlamak ve denetlemesini yapmak, çok taraflı müzakereler için bir forum tesis etmek, ticari uyuşmazlıkları çözmek, üyelerin ulusal politikalarını takip etmek, diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği sağlamak ve gelişim aşamasındaki ve geçiş süreci yaşayan ülkelerin çok taraflı ticaret sistemine entegrasyonuna yardım etmek olarak sayılmaktadır. Türkiye, 26 Mart 1995 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile DTÖ’ye kurucu olarak üye olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde ticaret teorisi, ticaret politikası ve küreselleşme çerçevesinde ticaretin gelişimi ele alınmış, ayrıca Türkiye’de dış ticaretin tarihsel seyrine ilişkin özet bilgi sunulmuştur.

1.2. Ticaret Teorisi ve Ticaret Politikası

Uluslararası ticaret teorisinin temelini değerli madenlerin toplanmasına dayanan Merkantilizm ile başladığı genel kabul gören bir görüştür. Adam Smith’e kadar, dış ticaret kavramı Merkantilist çerçevede değerlendirilmiş, ticarete ihracatın teşvik edildiği, ithalatın ise mümkün olduğunca kısıtlandığı bir anlayış hâkim olmuştur.

Merkantilizmin, doğduğu yıllar itibariyle ele alındığında, derebeyliklerden ulus devletlere geçiş döneminin fikirlerinden beslendiği söylenebilir. Değerli madenleri bir ülkenin zenginliğinin temel kaynağı olarak gören Merkantilist görüşe göre, değerli maden stokunun artırılması ticaretin esas amacı olmalıdır. Merkantilistler, değerli maden stokunun sınırlı olduğunu, bu sebeple de dış ticaretin devlet müdahalesini gerektirdiğini iddia etmişlerdir. Bu çerçevede, gümrük tarifeleri ve kotalar gibi korumacı tedbirlerin artırılması gerektiği belirtilmiş, asgari ücretlerin düşük tutulabilmesi için işgücü arzını artırabilmek amacıyla nüfus artışı teşvik edilmiştir. Ayrıca, 16. – 19. yüzyıl arası dönemde yeni coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının bulunmasıyla daha fazla değerli maden toplamak amacıyla deniz ticareti ve taşımacılık desteklenmiştir.

Endüstri devrimi ve üretimdeki artışla birlikte ülkeler, bu mallar için yeni piyasalara ve belirli ürünlerde özelleşmeye ihtiyaç duymuştur. Özelleşme, ülkelere maliyet avantajını da beraberinde getirmiş, ülkelerin belirli mal gruplarının üretimine yoğunlaşması ise etkinliği artırarak Adam Smith’in 1776 yılında yayımladığı “Ulusların Zenginliği” isimli eseriyle birlikte “Mutlak Üstünlük Teorisi” adıyla yeni bir ticaret teorisinin doğmasına sebep olmuştur. Teori, bir ülkenin daha ucuza ürettiği malın üretiminde uzmanlaşması ve bu malın ihracatını yapması, daha pahalıya ürettiği malı ise ithal etmesi gerektiği temeline dayanmaktadır. Smith’e göre uluslararası ticaret sıfır toplamlı bir oyun (zero-sum-game) değildir ve uluslararası ticarete hem ticareti yapan ülkeler için hem de küresel anlamda bir fayda söz konusudur (Schumacher, 2012).

Adam Smith, eserinde ticarete liberalleşmeye gitmenin avantajlarına bilimsel vurgular yaparak, dış ticarete müdahaleci ve sınırlamacı yaklaşıma sahip olan Merkantilizm görüşünü zayıflatmıştır. Smith, bu görüşlerine temel oluşturan varsayımlarını ise, insanların kendi faydalarını maksimize ederken toplumsal faydayı da artıracığı, ekonomik hayatta dengenin görünmez bir el (invisible hand) ile düzene sokulacağı ve bu sebeple devlet müdahalesine gerek olmadığı şeklinde özetlemiştir (Seyidoğlu, 2013).

Mutlak Üstünlükler Teorisi, uluslararası iktisat literatüründe çok önemli bir yere sahip olmasına rağmen, ticaretin sadece iki ülke arasında değerlendirilmesi ve çok taraflı ticaretin göz ardı edilmesi, üretim faktörü olarak sadece işgücünün göz önünde bulundurulması gibi uluslararası ticarete önem arz eden birçok hususta yetersiz kalmıştır. David Ricardo, Mutlak Üstünlük Teorisi'ne ilişkin olarak bahsi geçen eksiklikleri göz önünde bulundurmuş ve "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi"ni ortaya atmıştır.

Ricardo'ya göre uluslararası ticarete önemli olan, bir malı daha az maliyetle üretmek, diğer bir ifadeyle bir malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olmak değil; ülkenin üretimdeki üstünlüğünün derecesi, yani göreceli üstünlüğüdür. Bir ülke hangi malın üretiminde göreceli üstünlüğe sahipse o malın üretiminde uzmanlaşmalıdır. Dolayısıyla, uluslararası ticarete baz alınması gereken husus, mutlak üstünlükten ziyade daha geniş bir ticaret çerçevesine sahip olan karşılaştırmalı üstünlüktür. Zira karşılaştırmalı üstünlüğün söz konusu olduğu her durumda, mutlak üstünlük söz konusu olmayabilir. Bu bağlamda, dış ticaretin temelini oluşturma açısından karşılaştırmalı üstünlüklerin daha kapsamlı bir çerçeve sunduğu söylenebilir (Seyidoğlu, 2013).

Bu teori çerçevesinde, herhangi bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkeler için, görece yüksek maliyetli malların üretiminde uzmanlaşarak kaynak israfına sebep olmaktansa, bu malların ithalatı yoluna gidip, maliyetli mal grubuna kıyasla daha etkin olduğu malların üretimine odaklanmasının daha iyi bir politika seçeneği olduğu söylenebilir.

Uzun bir dönem önemini koruyan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde zaman içinde bazı gelişmeler yaşanmakla birlikte, emek – değer teorisine dayanması,

statik bir model olması, işgücünün ülke içinde mobil, ülkeler arasında hareketsiz olması gibi eksiklikleri gidermek üzere 1930’lu yıllarda “Heckscher-Ohlin Modeli” olarak da bilinen “Faktör Donanımı Teorisi” ortaya atılmıştır.

Teori temel olarak, üretim faktörü olarak emek ve sermayeyi göz önünde bulundurmuş, ülkelerin bu iki üretim faktöründen hangisine daha fazla sahip ise üretiminde o faktörün yoğun olarak kullanıldığı (emek yoğun veya sermaye yoğun) ürünlerin üretimine odaklanacağını ileri sürmektedir. Teoride, ülkelerin faktör donanımlarının ve görelî faktör kullanım oranlarının farklı, fakat malın üretim teknolojisinin her ülke için sabit olduğu, ölçeye göre sabit getiri elde edildiği ve ülkelerde benzer mallar için benzer talep şartlarının geçerli olduğu varsayılmaktadır. Heckscher – Ohlin Modeli, uluslararası ticaret literatüründe genel kabul görmüş ve “Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi” ve “Stolper – Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi” gibi iki önemli teoremin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.

Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremine göre, Heckscher – Ohlin Modeli baz alınarak üretim ve ticaret yapılan ülkelerde, her ülkenin bol miktarda sahip olduğu faktörle üretim yapılabilecek malların üretimine yoğunlaştığı varsayıldığından, emek yoğun bir malın üretimine yoğunlaşan bir ülkede emek talebindeki artış sermaye talebine kıyasla daha hızlı artacaktır. Üretimin emek yoğun ürünlere yoğunlaşması ücretlerde yukarı yönlü, faizlerde ise aşağı yönlü baskı oluşturur. Sermaye yoğun üretim yapılan ülkelerde ise bu durumun tersi söz konusudur.

Heckscher – Ohlin Modeli’nden çıkarılan bir diğ er teorem ise Stolper – Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi’dir. Teorem, serbest ticaretin ülkelerin refah düzeyini artıracığı ve ticaretin önündeki engellerin ise ülkelerin zararına olduğunu savunan Klasik görüşün aksine, korumacı politikaların toplumun bir kesimi için avantajlı olacağını savunmaktadır. Bu çerçevede, serbest ticaretin ihracat sektöründe yoğun olarak kullanılan üretim faktörünü avantajlı konuma getirirken, korumacı yaklaşımın ithal mallara rakip olan sektörde yoğun olarak kullanılan üretim faktörlerini daha avantajlı hale getirdiğini öne sürmektedir.

Heckscher – Ohlin Modeli, iki önemli teoremin dayandığı genel kabul görmüş bir model olmakla birlikte, ülkeler arasındaki ticaret yapılarını açıklamakta yetersiz

kalması sebebiyle yeni ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi, “Nitelikli İşgücü Teoremi”dir.

Bu teorem, nitelikli işgücünün bol olduğu ülkelerde üretimi nitelikli işgücüne bağlı olan mallar üzerine bir yoğunlaşma görüleceğini, görece düşük nitelikli beşeri sermayeye sahip olan ülkelerin de düşük nitelikli emeğe gereksinim duyulan malların üretimine yoğunlaşacağını öne sürmektedir. Bu teorem ile sanayi ülkeleri arasındaki ticaretin açıklanabileceği öne sürülürken, teoremin Faktör Donanımı Teorisine benzerliği dikkat çekmektedir.

Yeni ticaret teoremlerinden bir diğeri de 1961 yılında Michael Vivian Posner tarafından ortaya atılan “Teknoloji Açığı Teoremi”dir. Bu teoreme göre, ticaretin temelini yeni mallar ve üretim süreçleri oluşturmaktadır. Bu değişkenler genel itibariyle, sanayileşmiş ülkelerdeki yenilikçi ve araştırma-geliştirmeye önem veren firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu firmaların, patent ve fikri mülkiyet hakları ise kanuni güvence altındadır. Dolayısıyla, yeni bir malı ilk üreten veya üretim sürecindeki bir yeniliği ilk keşfeden firma, malın üretiminde ve ticaretinde en azından belirli bir süre zarfında tekel özelliği gösterir. Daha sonraki süreçte ise, bu üretim ve teknoloji yeniliği diğer ülkelerin eline geçer. Bu ülkeler, emek ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerindeki görece avantajlarından (ucuzluk, bolluk...vs) dolayı bu malları daha düşük maliyetle üretmeye başlayarak, yeniliği ilk bulan ülkeye ihraç etmeye başlarlar. Bu duruma en güzel örneği dokumacılık ürünleri oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2013).

Benzer şekilde Raymond Vernon (1966), Teknoloji Açığı Teoremi’nin geliştirilmiş versiyonu olan “Ürün Dönemleri Teoremini” yeni bir ticaret teorisi olarak ortaya atmıştır. Teorem, üretimin ve ticaretin küresel sürecini açıklamakta geleneksel teorilerin yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Teorem, ticaret yapısında inovasyonun zamanlaması, ölçek ekonomilerinin etkisi ve belirsizliğin etkisi gibi değişkenlere daha fazla ağırlık veren bir yaklaşıma sahiptir ve bu faktörlere bağlı olarak üretimin lokasyonunun üç aşamalı bir süreç içerisinde değişebileceğini iddia etmektedir. Birinci aşamada, yeni bir malın ilk olarak hedef piyasaya en yakın yerde üretileceği, bunun ürünün geliştirilmesi açısından önemli olduğu belirtilmiştir. İkinci aşamada ise ürünün üretim sürecinin nispeten standart hale gelmesinin ardından, rekabetin artmasının maliyet kaygılarının ortaya çıkmasına sebep olacağı, bu aşamada ise üretim

lokasyonunun daha ucuz maliyet imkânı olan yerlere, özellikle de gelişmiş ülkelere kaydırılabileceği öne sürülmüştür. Son aşamada ise, maliyet baskısı sebebiyle özellikle emek yoğun ürünlerin üretiminin ihracat amaçlı az gelişmiş ülkelere kaydırılabileceğini iddia etmektedir.

İsveçli iktisatçı Brunstam Linder (1961) tarafından geliştirilen “Tercihlerde Benzerlik Teoremi” de yeni ticaret teorilerinden biridir. Bu teorem, homojen olmayan sanayi ürünlerinin ticaretini konu almaktadır. Linder’e göre bir ülkede firmalar, iç piyasada talebi çok olan malların üretiminde uzmanlaşarak etkinlik ve verimlilik artışı sağlarlar. Daha sonraki süreçte, benzer zevk ve tercih ile benzer gelir düzeyine sahip toplumlara ihraç etmeye başlarlar. Bu süreç, ülke içinde farklı gelir grubu, zevk ve tercihe sahip olan gruplar için ise tersinden işlemektedir. Bu gruplar, kendilerine benzer özellik gösteren ülkelere ithal etme yoluna giderler. Sanayi ürünlerinde görülen bu özellik, “Taleplerin Çakışması Hipotezi” ile açıklanmaktadır (Seyidoğlu, 2013).

Yeni ticaret teorilerinden biri olan Ölçek Ekonomileri Teoremi, ölçek ekonomileri dolayısıyla artan getirinin ortaya çıktığı durumda her bakımdan aynı olsalar bile ülkelerin kârlı dış ticaret yapabileceğini öne sürerken, Monopolcü Rekabet Teoremi, endüstri içi ticareti ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır (Seyidoğlu, 2013).

Özetle, Merkantilist görüşten bu yana geliştirilen tüm ticaret teorilerinin özünde, ticaretin yapısını ve ticarete temel teşkil eden faktörleri açıklamak ihtiyacı yatmaktadır. Özellikle son dönemde geliştirilen yeni ticaret teorilerinin küresel ekonomik yapıdaki değişimin etkisiyle önceki teorilerden ayrıştığı görülmektedir. Bu sebeple, küreselleşme sürecinden bağımsız bir şekilde ticaretin gelişimini ele almak rasyonel bir tutum değildir.

1.3. Küreselleşme ve Ticaretin Gelişimi

Küreselleşme, geniş bir çerçevede ele alındığında ülkelerin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yönden karşılıklı bağımlılığını ifade eden bir terimdir. Malların, hizmetlerin ve sermayenin uluslararası akışı, göç, çok uluslu şirketlerin faaliyetleri, ticaret tarifeleri ve ticaretteki diğer siyasi engeller küreselleşmenin ana bileşenleridir (Goldberg and Pavcnik, 2007). Baldwin (2016), tarihsel olarak, küreselleşmenin iki dönüm noktasının olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, 1800’lerin başlarında, buhar

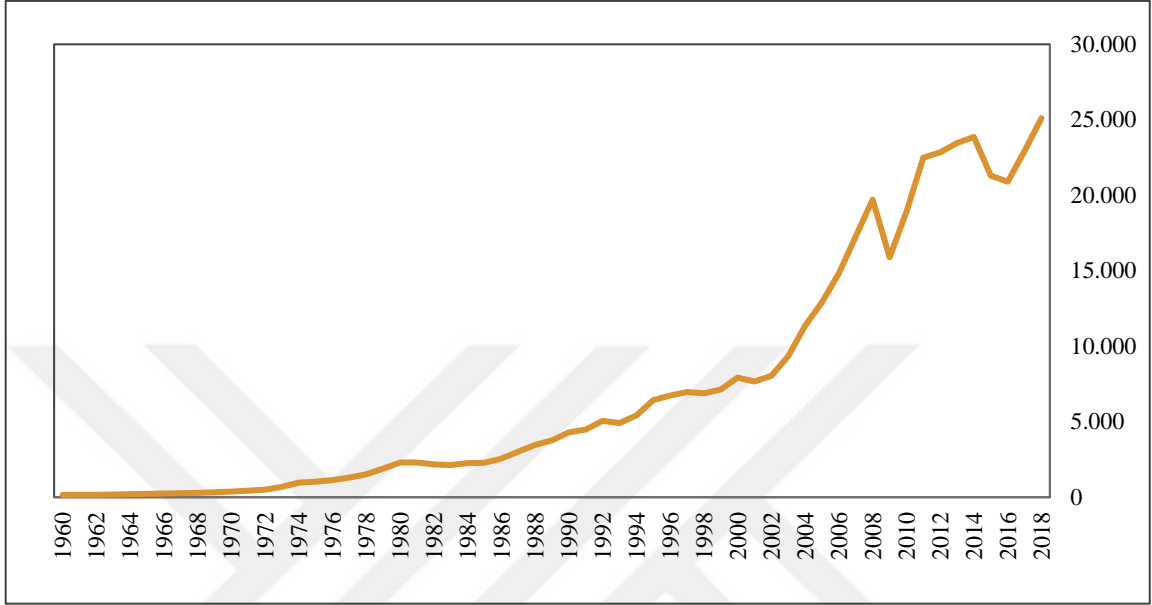
gücünün kullanılması ve küresel barış ortamının, malların taşıma maliyetlerini azaltmasının küreselleşmenin birinci dönüm noktası olduğunu, yirminci yüzyılın sonlarında bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin, fikir transferinin maliyetlerini azaltmasının da küreselleşmenin ikinci dönüm noktası olduğunu belirtmektedir. Bu iki sıçrama için “Eski Küreselleşme” ve “Yeni Küreselleşme” tabirini kullanan Baldwin (2016), bu iki gelişmenin dünya ekonomisi üzerinde farklı etkiler yarattığını iddia etmekte, özellikle küreselleşmenin ikinci dönüm noktasına atfen, gelişmiş ekonomilerin 1990'lardan sonra G-7'nin küresel gelirdeki payının üçte ikiden yaklaşık beşte bir seviyelerine kadar gerilemesini bu köklü değişime bir örnek olarak sunmaktadır.

Uluslararası iktisat teorisinde, küreselleşmenin etkisinin açıklanabilmesi için kullanılan modelleri iki başlık altında toplamak mümkündür. Birinci başlık altında, Ricardo, Heckscher – Ohlin ve Samuelson modelleri gibi ülkeler arasındaki faktör donanımları arasındaki farka veya üretkenlik farkına vurgu yapan modelleri toplamak mümkündür. Bu başlık altında toplanan modeller daha çok bir ülkenin ihracat ve ithalatının farklı sektörlerden geldiği endüstriler arası (inter-industry) ticareti açıklamak için kullanılmaktadır. İkinci başlık altında ise, mal çeşitliliğine vurgu yapan ve ölçek ekonomileri ve tüketici tercihlerinin bir kombinasyonunu da içeren yeni ticaret modellerini toplamak mümkündür. İkinci başlık altında toplanan modeller daha çok benzer ve/veya farklılaştırılmış ürünlerin ticaretini, bir anlamda endüstri içi (intra-industry) ticareti açıklamak için ortaya atılmış modellerdir. (Manteu, 2008)

Küreselleşmenin ticarete yansımaları ve ticarete liberalleşme İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan bir süreçtir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1944 yılında toplanan Bretton – Woods Konferansı, ABD'nin önderliğinde uluslararası finans ve ticaretin düzenine ilişkin olarak ticari sınırlamaların azaltılması, gümrük bariyerlerinin kaldırılması ve ödemeler dengesinde problem yaşayan ülkelere yardımcı olmak üzere IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların kurulması gibi devrim niteliğinde kararların alındığı bir konferans olmuştur. 1947 yılında 23 ülkenin GTTA'yı imzalamasıyla dünya ticaretinde yeni bir dönem başlamıştır. Devam eden süreçte GTTA, dünya ticaretinin yönetim çerçevesi olarak kabul görmüş, 1994 yılında GTTA'nın sekizinci tur görüşmeleri olan Uruguay toplantılarında DTÖ'nün GTTA'nın ikamesi olarak kurulması kararlaştırılmıştır. 1995 yılından sonraki çalışmalar, gelişmiş

ve gelişmekte olan ÷lkeler arasında çok taraflı uzlaşma çalışmaları olarak s÷rd÷r÷lm÷ř ve s÷rd÷r÷lmektedir. Özellikle son 30 yılda küresel ticarete gör÷len ciddi artışta bahsi geçen çalışmaların payı büyüktür.

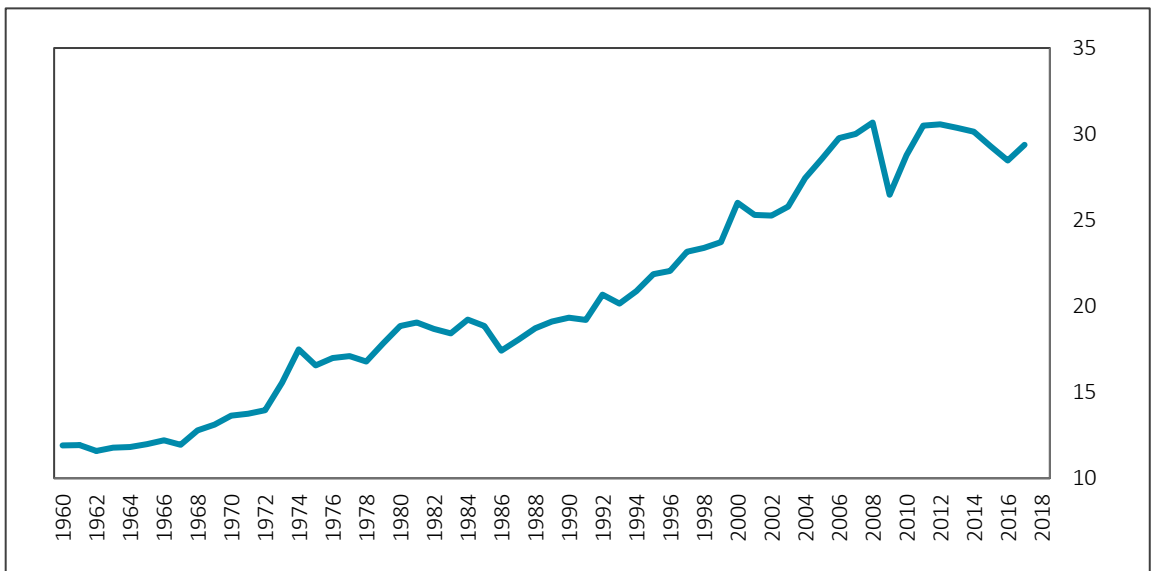
şekil 1: Küresel İhracat (Milyar dolar)

Kaynak: Dünya Bankası, 2019

şekil 1’den gör÷leceği üzere, özellikle 1990 yılından sonra küresel ihracattaki hızlı artış, uluslararası ticaretin dünya ekonomisindeki artan önemine işaret ederken, bu durumda küreselleşmenin etkisiyle ÷lkelerin birbirlerine olan bağımlılığındaki artışın ve dış ticaretteki liberalizasyon çalışmalarının etkisi daha net anlaşılmaktadır.

şekil 2: Küresel İhracatın Küresel GSYH İçindeki Payı (Yüzde)

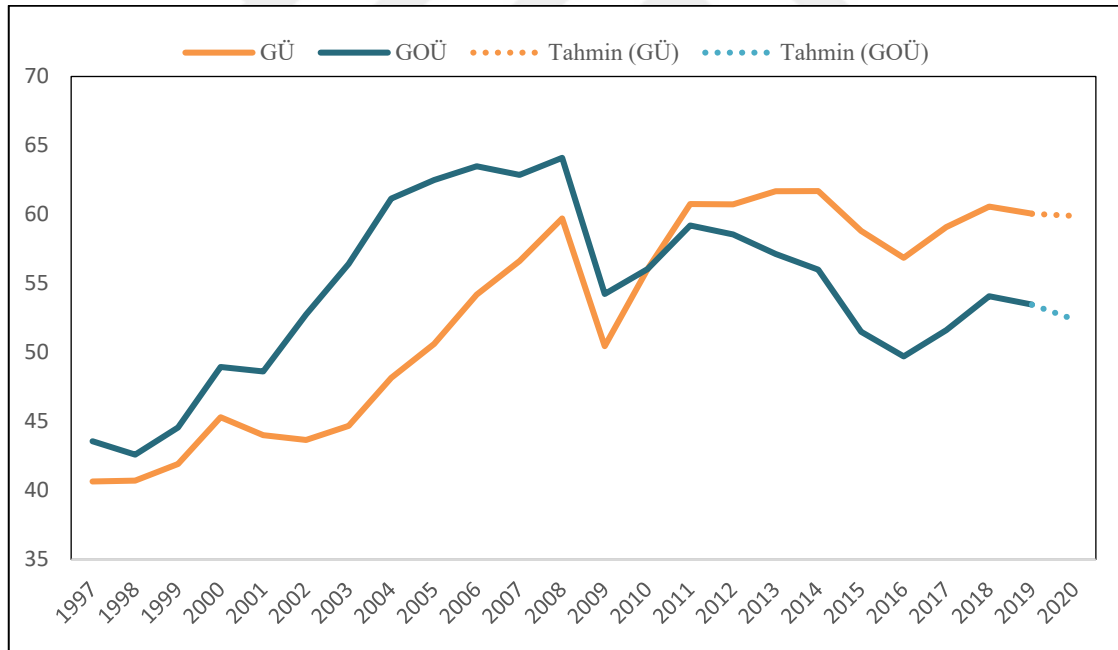

Kaynak: Dünya Bankası, 2019

Dış ticaretin küresel ekonomideki öneminin daha iyi anlaşılması açısından küresel ekonomi içindeki payına da bakmak gerekmektedir. Şekil 2’den görüleceği üzere 1960’lı yılların başından itibaren günümüze kadar geçen dönemde küresel ticaretin küresel gelir içindeki payı yaklaşık üç kat artış göstermiştir.

Benzer şekilde, GTTA ve DTÖ kapsamında yapılan çalışmaların, bir anlamda “Yeni Küreselleşme” sürecinin “Eski Küreselleşme” sürecine kıyasla daha hızlı ilerlemesine katkı sağladığı söylenebilir. Bu çerçevede, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ticaret açıklık oranlarında özellikle son yirmi yılda kayda değer bir artış yaşandığı gözlenmektedir. GÜ’ler için ticaret açıklık oranının 1996 – 2018 döneminde yüzde 40’lardan yüzde 60’lara, GOÜ’ler için ise yüzde 43’lerden yüzde 55’lere ulaştığı görülmektedir.

Şekil 3: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Açıklık Oranı¹ (%)

Kaynak: IMF, 2019

Küreselleşmenin etkisi sadece ticaret açıklığında değil, ülkelerin küresel ticaretteki paylarında da kendini göstermiştir. “Yeni Küreselleşme”nin üretim

¹ IMF verileri kullanılarak hesaplanan oranlar, GOÜ ticaret hacminin GOÜ’lerin milli gelirine, GÜ ticaret hacminin de GÜ milli gelirine oranını yansıtmaktadır.

üzerindeki etkilerine benzer şekilde, 1996 yılından 2017 yılına kadar geçen sürede, G-7 ülkelerinin küresel ticaretteki payı gerilemiş, gelişmekte olan ülkelerin payında ise önemli ölçüde artışlar görülmüştür. Bu bağlamda, özellikle mamul mal ticaretindeki büyümede kilit rol, küresel değer zincirlerine (Global Value Chains – GVC) aittir. Gelişmekte olan ülkelerin küresel değer zincirlerine katılımı bu dönemde artmış ve çok uluslu büyük şirketler küresel ticarete egemen olmaya başlamıştır.

Tablo 1: Ülkelerin Dünya Ticareti İçindeki Payları (%)

Ülke Adı	1996	2017	Değişim
ABD	13.60	11.64	↓
Almanya	8.43	7.04	↓
Japonya	6.74	3.73	↓
İngiltere	5.33	3.57	↓
Fransa	5.29	3.65	↓
İtalya	4.22	2.55	↓
Kanada	3.31	2.34	↓
Kore	2.38	2.75	↑
Çin	2.31	10.22	↑
İspanya	2.22	1.91	↓
Rusya	1.40	1.63	↑
Meksika	1.32	1.97	↑
Brezilya	0.96	1.08	↑
Hindistan	0.65	2.36	↑

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicators - WDI), 2019

Tablo 1’den görüleceği üzere, küresel ticaretteki payı yüzde 2,31’den yüzde 10,22’ye yükselen Çin ile yüzde 0,65’ten yüzde 2,36’ya yükselen Hindistan, GOÜ’lerin küresel ticaretteki ağırlığının ne derece artış gösterdiğine somut bir örnek teşkil etmektedir.

Son dönemde, teknolojik gelişmeler ve üretim girdilerinin (ara malı, hammadde vb.) ülkeler arasında düşük maliyetle ve kolay bir şekilde taşınabilmesi ve gümrük tarife oranlarının azaltılması, üretimin farklı aşamalarının ülkeler arasında bölüşülmesinin önünü açmış, bir anlamda ülke ekonomilerinin birbirlerine olan bağımlılığını artırmıştır. Bununla birlikte, başta sermaye hareketleri olmak üzere, faktör hareketlerinin gelişimi de uluslararası ticarete belirleyici olmuştur. Ek olarak,

son yıllarda sermaye hareketlerinde görülen artış hızının, ülkeler arasındaki mal ticaretinden çok daha yüksek olduğu görülmektedir (Aydın ve diğerleri, 2010).

Tüm bu gelişmelerden Türkiye ekonomisi de etkilenmiş, özellikle 1980 sonrası uygulamaya konan politikalarla küresel ekonomiye entegrasyona ilişkin çalışmalar hız kazanmıştır.

1.4. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi

Küresel ekonomide yaşanan dönüşüm sürecinden Türkiye ekonomisi de etkilenmiştir. Bu süreçte, Türkiye’nin uluslararası ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştıran en önemli gelişmelerden biri 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar ile ihracata dayalı kalkınma modelinin benimsenmiş olmasıdır. 24 Ocak kararlarının temel hedefi, Türkiye’nin rekabetçiliğini artırarak ihracat kapasitesini yükseltmek ve dış finansman ihtiyacını sınırlayarak ülkeye döviz kazandırmaktır. 24 Ocak kararlarının içeriğini; ithalatın serbestleştirilmesi, esnek kur uygulamasına geçilmesi, ihracat ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi, fiyat kontrollerinin kaldırılması ve faiz oranlarının serbest bırakılması şeklinde özetlemek mümkündür. 24 Ocak kararlarının etkisi, takip eden yıllarda görülmüş ve 1989 yılına kadar geçen sürede Türkiye’nin dış ticaret hacminde artış eğilimi gözlenmiştir.

1990’lı yıllarda, Türkiye’nin finansal liberalizasyona adım atmasıyla birlikte başlayan sermaye akımlarının etkisiyle TL’de değerlenme görülmüş, bu sebeple de uluslararası ticarete rekabet gücü zayıflamış, bu durum ihracatta düşüşe ve ithalatta artışa sebep olmuştur. Bu durumun sürdürülemez olduğu noktada 1994 yılında ciddi bir devalüasyon yaşanmıştır. 1994 sonrası dönemde dış ticaret açığında gözle görülür bir düzelme yaşansa da, 2000’li yılların başına kadar kronik derecede dış ticaret açığı görülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2007).

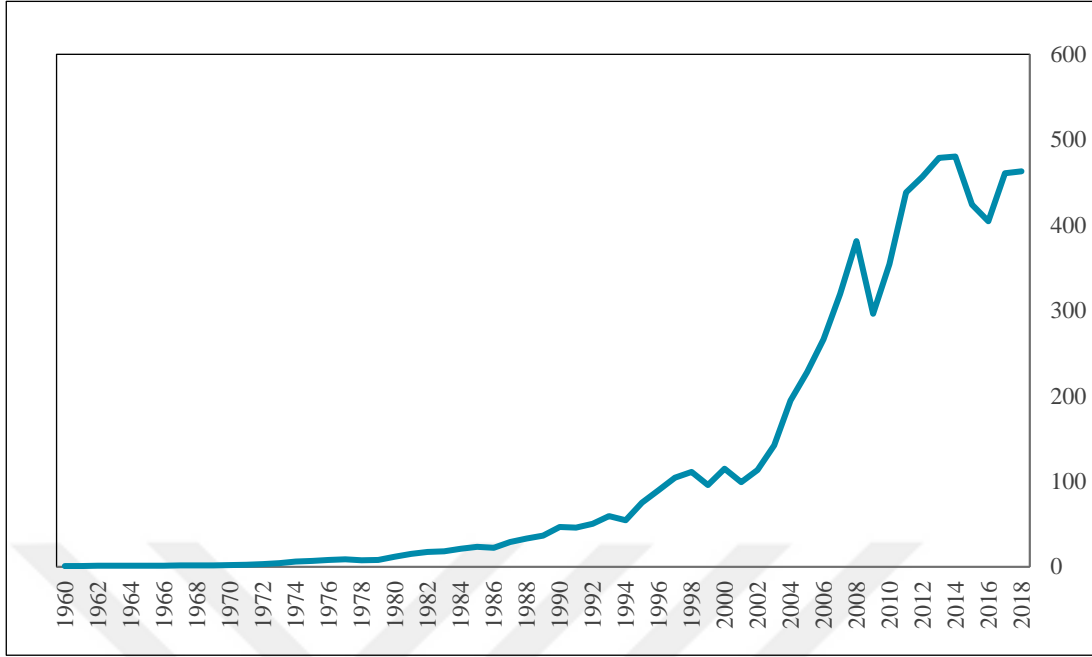
1990’lı yıllardan itibaren dış ticaretin yapısı kadar kompozisyonunda da değişiklikler görülmüştür. 1990 öncesi dönemde Türkiye’nin ihracatında tarım ürünleri önemli bir yer tutarken, sonraki dönemde tarım ürünlerinin payında ciddi bir gerileme ve sanayi ürünlerinin payında önemli ölçüde artış görülmektedir. Sanayi sektöründe, özellikle ithal girdi oranı yüksek olan otomotiv sektörü gibi sektörlerin ihracattaki payının artmış olmasının da bahsi geçen kronik dış ticaret açığında payı bulunmaktadır.

Tiryaki (2002), sermaye hesabının serbestleşmesinin temelde Hükümetin bütçe açıklarını finanse etmede yurt dışı piyasaları da kullanmak istemesinden kaynaklandığını, ancak bu politikaların uluslararası sermaye girişlerinin artmasıyla birlikte dış borç stokunun giderek yükselmesine yol açtığını belirtmiş, Türkiye ekonomisinin, kriz yılları hariç olmak üzere 1990'larda cari işlemler açısından daha yüksek tutarda yabancı sermaye çektiğini ifade etmiştir.

1990'lı yıllarda yaşanan ciddi krizlere rağmen Türkiye küresel entegrasyona ilişkin önemli adımlar atmıştır. Türkiye, 1994 yılında DTÖ'ye, 1996 yılında da Gümrük Birliği'ne (GB) girmiştir. Gümrük Birliği'ne giriş süreci, 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile başlamış, 1 Ocak 1996 tarihinde işlerlik kazanmıştır. Türkiye, böylelikle AB'ye üye olmadan Gümrük Birliği'ne katılan ilk ve tek ülke olmuştur.

1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren GB ile, Türkiye AB'ye üye olmadan GB'ye katılan ilk ve tek ülke olmanın yanı sıra, aday ülke statüsüne kavuşmadan GB'ye katılan üç ülkeden biri olma özelliğini kazanmıştır. Bu anlaşma, AB hukukunun AB üyesi olmayan bir ülke ile kısmen de olsa paylaşılması anlamında bir ilktir. Bu anlaşma sonrasında, AB'nin Ortak Gümrük Tarifesinin (OGT) kabul edilmesiyle, tarım ürünlerinin sınai unsurları dâhil, birçok sanayi ürünü için AB ve Türkiye ticaretinde eşit bir etkiye sahip olacak şekilde gümrük vergileri, harçlar ve miktar sınırlamaları kaldırılmıştır (Dünya Bankası, 2014).

Bahsi geçen vergi ve harçların kalkmasıyla ürün fiyatlarında ucuzlama görülmüş ve birkaç yıl istisna olmak üzere, Türkiye'nin AB ile olan ticaret hacminde artış görülmüştür. 1997 ve 1998 yıllarında sırasıyla Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle 1998 ve 1999 yıllarında dış ticarete bir daralma görülürken, 2001 yılında Türkiye'de yaşanan finansal kriz, 2008 yılında da Küresel Finansal Kriz nedeniyle yine dış ticaret hacminde bir daralma görülmüştür.

Şekil 4: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (Milyar dolar)

Kaynak: Dünya Bankası, 2019

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında uygulamaya konan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile Türkiye’de bir takım politika değişikliklerine gidilmiştir. Esnek döviz kuru uygulaması ile birlikte enflasyon hedeflemesi politikası benimsenmiş, bu politikalarla makroekonomik istikrar ve küresel değer zincirlerine daha fazla entegrasyon sağlanması hedeflenmiştir. İstikrar programının etkileri 2002 ve 2003 yıllarında görülmüş, kapasite kullanım oranları ve sanayi üretimindeki artışa paralel ihracatta da kayda değer bir artış yaşanmıştır.

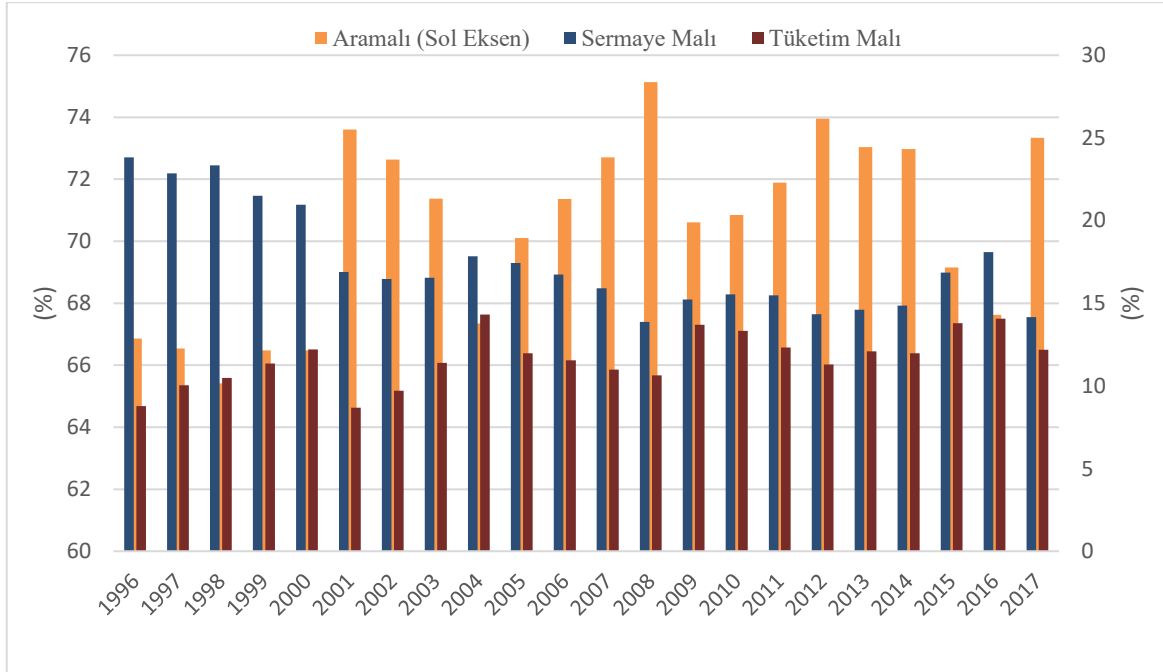
2002 sonrası dönemde, Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelerde de bir çeşitlenme gözlenmiştir. Geçmiş yıllarda, dış ticaretimizde en yüksek paya sahip Avrupa ülkelerinin payında gerileme görülürken, ticaret hacminin çok sınırlı olduğu Hong-Kong, Tayvan ve Meksika gibi ülkelerin yanı sıra Afrika ve Asya ülkelerinin de Türkiye’nin dış ticaretindeki payının arttığı gözlenmiştir.

2008 yılında ABD’de baş gösteren küresel finansal kriz, AB ülkelerini de etkilemiş, AB’deki borç krizini tetikleyerek iç talebin daralmasına sebep olmuştur. Kriz, AB ülkeleri tarafından Türkiye’nin ihraç mallarına olan talebi azaltmış, AB ülkeleri ile olan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 2009 yılında yüzde 83,1 iken, sürekli azalarak 2012 yılında yüzde 67,7 seviyesine gerilemiştir (Şen, 2014).

Türkiye'nin ihracat pazarlarını genişletme çabalarında, AB ile olan ticaretimizdeki düşüşü telafi etme düşüncesi de etkili olmuştur.

Diğer taraftan, 2002 sonrası dönemde enerji fiyatlarındaki ciddi artışlar, üretim yapısının değişmesiyle ortaya çıkan ithal girdi gereksinimi ve iç talepte yaşanan artış, ithalatın hızla artması sonucunu doğurmuştur. Ara mallarının toplam ithalat içindeki payı yıllar itibariyle ciddi bir değişkenlik göstermezken, özellikle 1996 yılından sonra, yatırım mallarının payında düşüş, tüketim mallarının payında ise artış gözlenmiştir (Saygılı ve diğerleri, 2010).

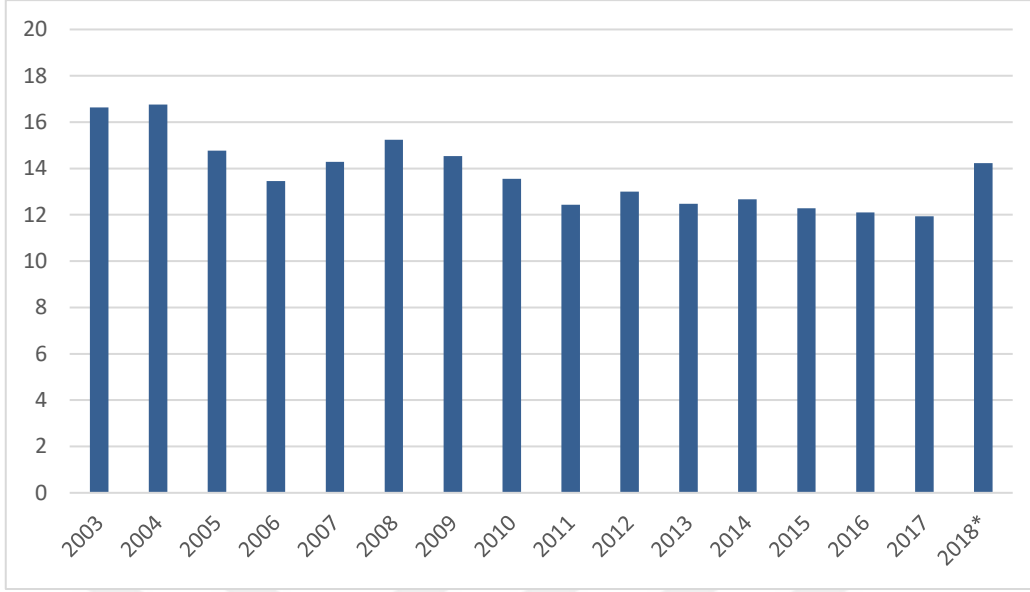
Şekil 5: İthalatın Alt Gruplarının Toplam İthalat İçindeki Payları (%)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, TÜİK

Ayrıca, küresel değer zincirlerine entegrasyon döneminde ihracatın önemli derecede ithalata bağımlı hale gelmesi de ithalatın kompozisyonunun değişmesinde etkili olmuştur. Küresel gelişmelerin yanı sıra, Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda yurt içinde uygulanan ticareti teşvik politikalarının da ithalata bağımlılığın artmasında payının bulunduğu öne sürülmektedir. Bu çerçevede, en fazla öne çıkan uygulamalardan bir tanesi de DİR'dir.

Şekil 6: DİR Kapsamında Yapılan İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı (%)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, TÜİK

DİR'in dış ticaretimizdeki öneminin anlaşılması açısından, toplam ithalat içindeki payı önem arz etmektedir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payının özellikle son yıllarda istikrarlı bir şekilde yüzde 12'nin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Takip eden bölümde DİR, tanım, kapsam ve Türkiye uygulaması yönüyle ele alınmaktadır.

BÖLÜM 2

DÂHİLDE İŞLEME REJİMİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI

2.1. Dâhilde İşleme Rejiminin Tanım ve Kapsamı

Türkiye, uluslararası ticareti düzenleme ve serbestleştirme amacıyla imzalanan ancak yaptırım gücü olmayan GTTA'nın yerine kurulan DTÖ'ye 1995 yılında üye olmuştur. DTÖ'nün "Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması" çerçevesinde ihracata yönelik sübvansiyonların yasaklanmasından sonra, Türkiye'de doğrudan parasal ödeme şeklindeki sübvansiyonlar 1994 yılı sonunda kaldırılmıştır. 01.01.1996 tarihinde Türkiye ile AB arasında kurulan Gümrük Birliği bir takım yükümlülükler getirmiş, 1980 yılından bu yana uygulanan İhracatı Teşvik Mevzuatının yerine Topluluğun gümrük koduyla uyumlu olan DİR ikame edilmiştir (Takım ve Ersungur, 2010).

Uluslararası literatürde benzer birçok tanımlama olmakla birlikte, DİR Dünya Bankası (2009) tarafından "*ithal eden ülke tarafından yeniden ihraç edilmek üzere, vergi veya gümrük vergisi ödemeksizin, hammadde veya işlemek üzere yarı-mamul madde ithal etmek amacıyla kullanılan bir rejim*" olarak tanımlanmaktadır.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nun ilgili maddesinde ise DİR "*serbest dolaşımda olmayan eşya, işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmasından sonra Türkiye Gümrük Bölgesinden yeniden ihraç edilmesi amacıyla, gümrük vergileri ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ve vergileri teminata bağlanmak suretiyle*" geçici olarak ithal edilmesi olarak tanımlanmıştır.

DİR'in iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, gümrük vergisi ve diğer ticaret politikası önlemlerinden muafiyet sağlayarak eşya ithalatına imkân sağlaması sayesinde işletmenin sermaye yapısını güçlendirmesidir. İkincisi ise, ithalatı gerçekleştirilen ürünün, bir dizi üretim sürecinden geçerek katma değerle yeniden ihraç edilmesi aşamasında, istihdam artışına, kullanılan ara malı ve diğer girdilerde kalite artışına ve teknoloji transferine imkân tanınmasıdır. Bununla birlikte, burada önemli olan şey, seçilen projelerin, ülkenin sanayi ve diğer makroekonomik politikaları ile uyumlu olmasına dikkat edilmesi gerekliliğidir. (Selen, 2009).

DİR'in kullanımına ilişkin ülkeler arasında genel bir amaç birliğinden söz etmek mümkünse de; ülkelerin kendilerine has özellikleri ve/veya farklılaşan ihtiyaçları çerçevesinde, değerlendirme, uygulama ve denetim aşamalarında DİR uygulamaları farklılık gösterebilmektedir. DİR'in kullanım yoğunluğu da ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. AB ülkelerinde daha düşük bir kullanım oranından söz etmek mümkün iken, Türkiye'de görece daha yüksek oranlar gözlenmektedir. (Dal, 2015).

2.2. Dâhilde İşleme Rejiminin Türkiye Uygulaması

2.2.1. Dâhilde İşleme Tedbirleri

Dâhilde işleme tedbirleri, Şartlı Muafiyet Sistemi ve Geri Ödeme Sistemi olmak üzere iki farklı sistem üzerinden yürütülmektedir. Şartlı Muafiyet Sistemi, Ticaret Bakanlığı'nın 20.12.2006 tarih 26382 sayılı Dâhilde İşleme Rejimi Tebliği'nde *“dâhilde işleme izin belgesi²(DİİB)/dâhilde işleme izni³(Dİİ) kapsamında ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan (belge/izin sahibi firma ve/veya yan sanayici firma tarafından) ve serbest dolaşımda bulunmayan hammadde, yardımcı madde (katalizör olarak kullanılanlar dâhil), yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinin, Türkiye Gümrük Bölgesinde (serbest bölgeler hariç) yerleşik firmalarca, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, vergisi teminata bağlanmak suretiyle bedelli ve/veya bedelsiz ithal edilmesi ve ihracat taahhüdünün gerçekleşmesini müteakip, alınan teminatın iade edilmesi”* şeklinde tanımlanmıştır. Tebliğ'de, *“bu kapsamda yapılacak işletme malzemesi ithalatında, katma değer vergisi ve özel tüketim vergisinin tahsil edileceği, ayrıca ticaret politikası önlemlerinin uygulanacağı”* belirtilmiş, Tebliğ'in 8. Maddesinde ise *“şartlı muafiyet sistemi kapsamında yapılacak ithalattan doğan verginin 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da belirtilen esaslar çerçevesinde teminata tabi olduğu”* ifade edilmiştir.

Tebliğ'in 6. Maddesinde, *“Şartlı muafiyet sistemi çerçevesinde dâhilde işleme izin belgesi kapsamında işlem görmüş ürünün elde edilmesi için ithal eşyasının yerine eşdeğer eşya olarak, asgari 8 (sekiz) 'li bazda gümrük tarife istatistik pozisyonu(GTİP),*

² Dâhilde İşleme İzin Belgesi: İhracat ile ihracat sayılan satış ve teslimlerde gümrük muafiyetli ithalat ve/veya yurtiçi alımlara imkân sağlayan, Bakanlıkça (T.C. Ticaret Bakanlığı) düzenlenen belgedir.

³ Dâhilde İşleme İzni: İhraç amacıyla gümrük muafiyetli ithalata imkân sağlayan ve gümrük idaresince verilen izindir.

ticari kalite ve teknik özellikleri itibarıyla aynı kalite ve nitelikleri taşıyan serbest dolaşımdaki eşyanın kullanılabilceği, ancak, eşdeğer eşya olarak kullanılan tarım ürünlerinin ithal eşyası ile ticari kalite, teknik özellik ve niteliği itibarıyla aynı olduğuna yönelik tespit, münhasıran 12 (oniki)'li bazda gümrük tarife istatistik pozisyonuna göre yapılacağı” belirtilmektedir. “Eşdeğer eşya kullanımı çerçevesinde, belge kapsamında önceden ihracat işleminden sonra ithalat yapılabilceği gibi, ithal eşyası ile serbest dolaşımdaki eşyanın birlikte de kullanılabilceği, Bakanlıkça (İhracat Genel Müdürlüğü), eşdeğer eşyanın kullanımına süresiz veya dönemsel olarak yasaklama veya kısıtlama getirilebileceği” ifade edilmiş, “ithal eşyasının ithalinden önce eşdeğer eşyadan elde edilen işlem görmüş ürünün ihracı halinde, buna tekabül eden ithalatın belge süresi sonuna kadar yapılabilceği, bu kapsamda yapılacak ithalat esnasında katma değer vergisi dâhil tüm vergiler (4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu hükümleri saklı kalmak kaydıyla) teminata bağlanacağı ve ticaret politikası önlemlerinin uygulanmayacağı” hükme bağlanmıştır.

Tebliğ'de ayrıca, “önceden ihracat işleminden sonra buna tekabül eden oranda ithal edilen eşya, belge sahibi firma tarafından serbestçe kullanılabilceği, ancak, ihracatı gerçekleştirilmeyen ithal eşyasının, işlem görmüş ürün veya ithal edildiği şekliyle belge sahibi firma ve/veya yan sanayici firmanın stoklarında bulundurulmasının zorunlu” olduğu belirtilmiş, “işlem görmüş ürünün eşdeğer eşyadan elde edildiği durumlarda, gümrük işlemlerinde ithal eşyanın eşdeğer eşya, eşdeğer eşyanın ise ithal eşyası olarak değerlendirileceği” ayrıca, “önceden ihracat konusu işlem görmüş ürünün ihracat vergisine tabi eşdeğer eşyadan elde edilmesi halinde, bu eşyaya tekabül eden ithalatın yapılmasından sonra iade edilmek üzere ihracat vergisi kadar teminat alınacağı” ifade edilmektedir.

Ek olarak, Tebliğ'de “dâhilde işleme izin belgesi kapsamında ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, değişmemiş eşya ve ambalaj malzemelerinin, yurt içinden de temin edilebileceği, belge kapsamında ihraç edilmek üzere yurt içinden temin edilen eşyanın, Tebliğin uygulanması bakımından (3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu ve 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu hükümleri saklı kalmak kaydıyla) ithal eşyası gibi değerlendirileceği, fakat belge kapsamında yurt içinden temin edilen eşya

için, bu Tebliğin ikincil işlem görmüş ürüne ve döviz kullanım oranına ilişkin hükümlerinin uygulanmayacağı ” kaydedilmektedir.

Geri Ödeme Sistemi ise Tebliğ’de “dâhilde işleme izin belgesi/dâhilde işleme izni kapsamında serbest dolaşıma giren hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinden elde edilen işlem görmüş ürünün ihracı halinde, ithalat esnasında alınan verginin (işletme malzemesine ilişkin katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi hariç) geri ödenmesi” olarak tanımlanmakta ve “bu kapsamda ithal edilen eşya için gümrük idaresince, ticaret politikası önlemleri uygulanır ve eşyanın ithali için öngörülen dış ticarete teknik düzenlemeler ve standardizasyon mevzuatı dâhil diğer işlemlerin tamamlanması şartı” aranacağı belirtilmektedir. Sistemin detaylarına ilişkin olarak ise Tebliğ’de, “sistemden yararlanabilmek için, dâhilde işleme izin belgesi/dâhilde işleme izni alınması ve eşyanın geri ödeme sistemi kapsamında olduğunun gümrük idaresince ithalat esnasında belgeye/izne ilişkin gümrük beyannamesine kaydedilmesi zorunludur. Ayrıca, dâhilde işleme izin belgesi ile ilgili satır kodunun gümrük beyannamesi üzerine kaydedilmesi gerekir” denmektedir.

Geri Ödeme Sistemi’nin uygulanamayacağı haller Tebliğ’in 12. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır:

Avrupa Topluluğuna üye ülkeler menşeli tarım ürünleri ithalatı hariç olmak üzere;

- İthal miktar kısıtlamalarına tabi olan,*
- Tercihli tarife ya da özel bir şartlı muafiyet düzenlemesinden kotalar dâhilinde yararlanabilen,*
- Tarım politikası veya işlenmiş tarım ürünleriyle ilgili özel düzenlemeler çerçevesinde ithalat vergilerine tabi olan,*
- İthal eşyasının serbest dolaşıma giriş beyanının kabulü sırasında, işlem görmüş ürünlerden parasal ihracat iadesine tabi olan*

eşyalar Geri Ödeme Sistemi’nden yararlanamaz.

Ödenen verginin geri verilmesine ilişkin esaslar ise Tebliğ’in 13. Maddesinde “Geri ödeme sistemi çerçevesinde düzenlenen dâhilde işleme izin belgesi/dâhilde

işleme izni ihracat taahhüdünün bu Tebliğin 38. maddesi hükmüne göre kapatılmasını müteakip üç ay içerisinde, ithalat sırasında ödenen vergilerin iadesi için ilgili gümrük idaresine müracaat edilmesi zorunludur. Bu verginin ilgilinin müracaatı üzerine geri verme kararının alındığı tarihten itibaren üç ay içerisinde gümrük idarelerince geri verilmemesi halinde, bu sürenin bitiminden itibaren 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununun tecil faizine ilişkin hükümleri uygulanır.” şeklinde ifade edilmektedir.

2.2.2. Dâhilde İşleme İzin Belgesi ve Dâhilde İşleme İzni

DİR ile ilgili işlemler, “Dâhilde İşleme İzin Belgesi” ve “ Dâhilde İşleme İzni” çerçevesinde yürütülmektedir. Bahsi geçen tebliğin 15. maddesine atfen, “*Türkiye Gümrük Bölgesinde (serbest bölgeler hariç) yerleşik firmaların; dâhilde işleme izin belgesi almak için elektronik ortamda Bakanlığa (İhracat Genel Müdürlüğü), dâhilde işleme izni almak için ise gümrük idaresine başvurmaları gerekmektedir. Tebliğde, her iki iznin de süresi sektörüne göre azami 12 ay”* olduğu belirtilmiş, ancak, “*gemi inşaa, komple tesis v.b. ile üretim süreci 12 ayı aşan ürünler ve savunma sanayi alanına giren ürünlerin ihracına ilişkin düzenlenen belgenin/iznin süresi, proje süresi kadar”* tespit edilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, “*dâhilde işleme izin belgesi kapsamında ilk ithalatın yapıldığı tarih esas alınmak suretiyle belge süresinin azami üç ay uzatılacağı, belge kapsamında hiç ithalat yapılmaması halinde de belge süresinin yine azami üç ay uzatılacağı”* kaydedilmiştir.

Dâhilde işleme izin belgesi, dâhilde işleme iznine kıyasla daha karmaşık bir sürece sahiptir. Belge düzenlenmesi, DİR Tebliği kriterleri göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. İhracat taahhüdünün kapatılması için ise ithalatı yapılan malın ihraç üründe kullanılıp kullanılmadığı kontrol edilmektedir. Dâhilde işleme izni çerçevesinde ise izin sürecinde eşyanın gümrük tarife istatistik pozisyonu⁴ kontrol edilmekte ve ilgili mamulün taahhüt edildiği miktarda ihraç edilmesi gerekmektedir.

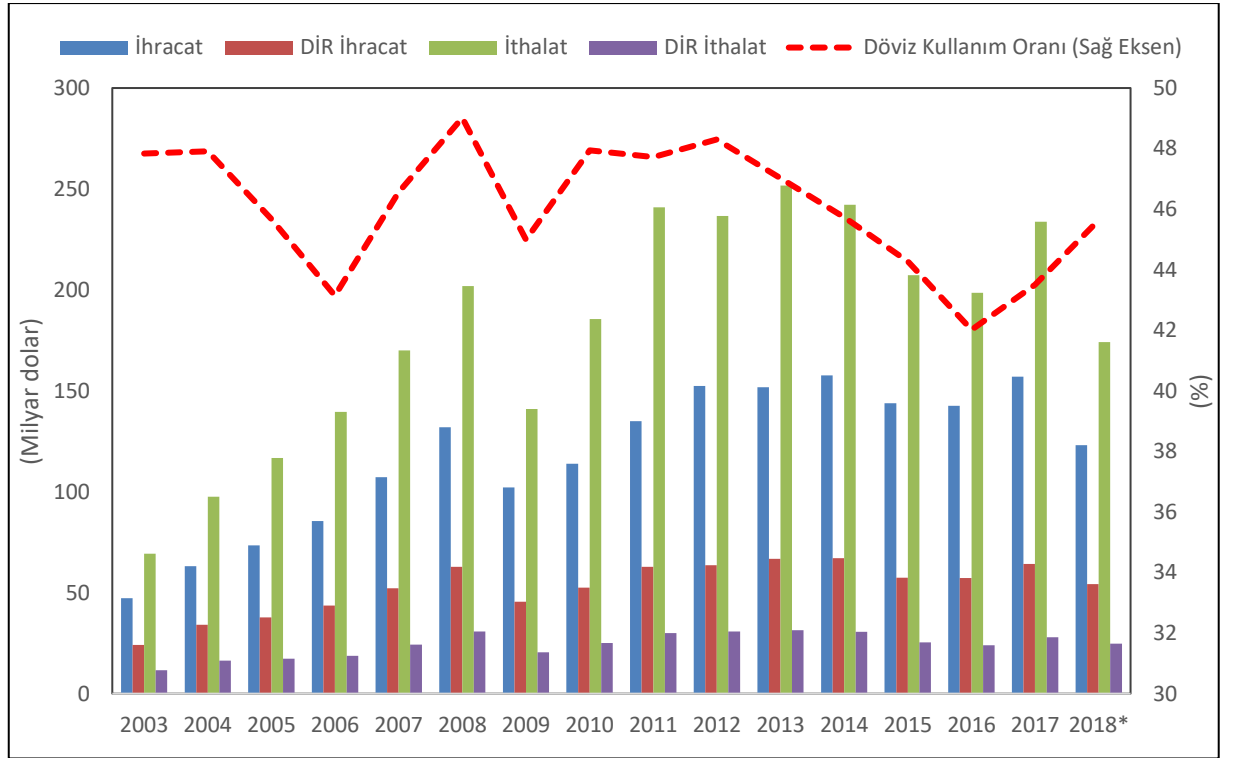
DİR kapsamında yapılan ithalatta döviz kullanım oranı⁵ (DKO) sektörlere göre farklılık göstermektedir. DİR Tebliği’nde, DKO’nun her bir belge için “otomotiv

⁴ Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP): 12’li rakamlarla gösterilen ve eşya ve ekonomik değer sınıflandırma endeksi olarak kullanılan ulusal gümrük tarife cetveli.

⁵ Döviz Kullanım Oranı (DKO): DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalatın DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracata oranı.

sektöründe düzenlenen belgeler için azami %65, deri ve deri mamulleri ile çimento, cam, toprak ve seramik ürünleri sektöründe düzenlenen belgeler için azami %60, tekstil ürünleri sektöründe düzenlenen belgeler için azami %65, konfeksiyon ve orman ürünleri sektöründe düzenlenen belgeler için azami %70, bunun dışında kalan sektörler için azami %80, ikincil işlem görmüş tarım ürünleri taahhüdü içeren belgelerde ise azami %100 olarak” tespit edilebileceği belirtilmektedir.

Şekil 7: DİR Kapsamında Dış Ticaret⁶ ve Döviz Kullanım Oranı (Milyar dolar, %)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, TÜİK, 2019

Şekil 7’de görüldüğü üzere, Türkiye’de dış ticaretin önemli bir kısmı DİR kapsamında gerçekleştirilmekte ve ihracatın içindeki ithalat payının son 15 yıldır yaklaşık ortalama yüzde 45 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Döviz kullanım oranının izin verilen seviyelerin altında seyretmesinin önemli sebeplerinden biri, DİR kapsamında öngörülen ithalatın gerçekleştirilmemesi sebebiyle yurt içi alım yapılması ve döviz kullanım oranı hesaplamalarında bu yurt içi alımların hesaplama dâhil edilmemesidir.

⁶ *2018 yılı verileri ilk dokuz ayı kapsamaktadır.

DİR Tebliği'nin 16. Maddesinde Dâhilde İşleme İzin Belgesi düzenleme kriterleri:

- İthal eşyasının işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanıldığının tespitinin mümkün olması,
- Türkiye Gümrük Bölgesindeki (serbest bölgeler hariç) üreticilerin temel ekonomik çıkarları ile Türk malı imajının olumsuz etkilenmemesi,
- İşleme faaliyetinin, katma değer yaratan ve kapasite kullanımını artıran bir faaliyet olması yanında, işlem görmüş ürünün rekabet gücünü ve ihraç potansiyelini artıran koşullar yaratıyor olması,
- Firmaların dâhilde işleme izin belgeleri/dâhilde işleme izinleri kapsamındaki performansları,

şeklinde sayılmıştır.

Tebliğ'de yer alan ve dâhilde işleme izni kapsamında değerlendirilen “eşyanın montajı, kurulması, diğer eşyayla birleştirilmesi, bir araya getirilmesi veya ihraç edilecek eşyanın tamamlanması dâhil olmak üzere işçiliğe tabi tutulması” gibi faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda DİR'in ülkemizin dış ticareti içindeki önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yurt içi üreticinin ekonomik çıkarlarının korunması amacıyla özellikle tarım ve hayvancılık ürünlerinin dâhilde işleme izni dışında tutulduğu görülmektedir.

2.2.3. DİR'in Avantajları ve Dezavantajları

Literatürde, DİR'in birçok avantajına değinilmekle birlikte, DİR'in ithalatçı firmalara sağladığı en önemli avantajın, vergi muafiyetleri kanalıyla sağlanan maliyet avantajı olduğu yönünde ortak görüş hakimdir. Bu husus, kamu açısından değerlendirildiğinde ise, kamu gelirlerinde kayba neden olması sebebiyle bir dezavantaj olarak da değerlendirilmektedir.

Takım ve Ersungur (2010), DİR uygulamasının bir takım avantajlarını şu şekilde özetlemiştir:

- AB ülkelerinden yapılan ithalat, KDV ve diğer vergi, resim ve harçlardan, üçüncü ülkelerden yapılan ithalat ise söz konusu mali yükümlülüklerin yanı sıra gümrük vergisi ve Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'ndan muaftır.

- DİR; ihracat taahhüdünün üçüncü ülkelere yapılan ihracatla yerine getirilmesi şartıyla ithalatta kota ve gözetim önlemlerinden muaftır.
- İhracat sayılan satış ve teslimler için gümrük vergisinden muaf ithalat yapılabilmektedir. İşlem görmüş ürünlerin ithalinde eşdeğer eşya kullanımına izin verilmekte, yurt içi alımlarda KDV tecil, terkin uygulamasından yararlanılabilmektedir.
- Geri ödeme sisteminde ödenmiş vergilerin geri alınması mümkün olmaktadır.
- Dâhilde işleme faaliyetleri dış ticarete standardizasyon ve teknik düzenlemelerden muaf tutulmaktadır.
- Rekabeti artırarak yurt içindeki firmalara dinamizm kazandırmaktadır.

Literatürde; DİR'in bahsi geçen avantajlarına ilişkin nispeten fikir birliği olmakla birlikte, bazı dezavantajlarına da değinilmektedir. DİR'in en çok eleştirildiği noktalar arasında, hammadde ve ara malı üreten yerli üreticiyi olumsuz etkilemesi, ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesine sebep olması ve sistemin istismar edilebilmesi gibi hususlar sayılmaktadır.

DİR uygulamaları çerçevesinde göz önünde bulundurulması gereken en önemli noktanın, yerelde üretim yapan firmaların DİR uygulamalarından zarar görmesini engellemek olduğunu, zira ihraç mallarının üretiminde, yurtiçinde yeterli kalitede üretilen ara malı ve/veya diğer girdilerin ithal edilmesinin yerelde üretim yapan firmaları olumsuz etkileyeceğini, bunun da yerel üretimde ve istihdamda azalmaya sebep olacağını belirtmiştir. Ayrıca, bir tarafta ihracatçı firmaların DİR'in avantajlarından istifade ederek uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanması söz konusuysa, diğer tarafta yerli üreticinin maliyet avantajı sağlayamaması sebebiyle satışlarda avantaj elde edememesinin yurt içinde haksız rekabete sebep olduğu öne sürülmektedir (Asar 2017).

Sistemin istismar edilmesine ilişkin olarak ise Asar (2017), DİR uygulamalarının suiistimal edilmesi ve DİR kapsamında ithal edilen eşyanın bazı durumlarda iç piyasada değiştirilerek yerine düşük kalite eşyanın ihraç edilmesinin hem yerli üreticiyi zarara uğrattığını, hem de devletin vergi kaybına ve kaçakçılığa sebep olduğunu kaydetmiştir.

Sayılgan ve Şenol (2010), Türkiye'nin dış ticaretinin önemli bir kısmını teşkil eden DİR'de yapılması gereken bazı değişiklikleri; dâhilde işleme izin belgesi düzenlenmesinde yerli üreticinin zarar görmemesi şartının somut kriterlere bağlanması, dâhilde işleme izni uygulama alanının genişletilmesi ve DİR kapsamında geri ödeme sisteminin terk edilerek sadece şartlı muafiyet sisteminin kullanılması olarak sıralamıştır. Asar (2017) ise, yerli üreticiye ve ekonomiye zarar vermemesi, dış ticaret açığına ve ihracatta ithalata bağımlılığa neden olmaması için DİR kullanımına kısıtlama getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Eryüzlü (2013) de, sadece şartlı muafiyet sisteminin kullanılması ve rejimin kapsamının daraltılarak tek bir kuruluş tarafından takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

BÖLÜM 3

İTHALAT - DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: TEORİK ÇERÇEVE ve LİTERATÜR TARAMASI

3.1. İthalat Talebi: Teorik Çerçeve

Dış alım da denilen ithalat başka ülkelerde üretilmiş malların ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmasıdır. Bir başka ifadeyle ithalat, bir malın yürürlükteki mevzuata uygun olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından yurt dışından alınması ve bedelinin yurt dışına transfer edilmesidir (Yurdakul, 2014).

İthalat talebine ilişkin geleneksel yaklaşım, ithalatın belirleyicilerinin milli gelir ve görelî fiyatlar olduğu yönündedir. Teoride, bu iki temel faktörden, milli gelir ile ithalat arasında pozitif, görelî fiyatlar ile ithalat arasında negatif bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Görelî fiyatlar ile kast edilen, ithal fiyatların yerel fiyatlara oranıdır ve ampirik çalışmalarda görelî fiyat değişkeni olarak reel döviz kuru veya görelî ithalat fiyatları kullanılmaktadır. Tipik bir ithalat talep fonksiyonu aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$M_d = f(Y_t, RP_t) \quad (3.1)$$

Bu fonksiyonda, M_d talep miktarını, Y_t milli geliri ve RP_t görelî fiyatları temsil etmektedir. İthalat talebine ilişkin bir diğer yaklaşım ise Abbott ve Seddighi (1996) tarafından da savunulan ve ithalatın tüketim harcamaları (kamu ve özel), yatırım harcamaları ve ihracat harcamalarını içeren nihai tüketim harcamaları, görelî fiyatlar ile ülkenin üretim ve arz kapasitesinin ithalat talebinde en önemli üç faktör olduğunu öne süren görüştür. Bu yaklaşıma göre, harcamanın alt kalemlerinin ithalat bileşenleri farklılık arz edebileceğinden, bir tek toplam talep değişkeni kullanmanın yanlılığa sebep olacağı öne sürülmekte, bu sebeple modelde, toplam ithalat ile harcama alt kalemlerinin ilişkisi analiz edilmektedir. Bahsi geçen üretim kapasitesi değişkenine ilişkin olarak Abbot ve Seddighi (1996), bu değişkenin kısa dönemde aşırı talebin yerel fiyat seviyelerindeki değişikliklerle elimine edilemediği durumlarda kısa dönemde geçerli bir kavram olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede bir ithalat talep fonksiyonu ise şu şekilde formüle edilmektedir:

$$M_d = f(FC_t, I_t, X_t, RP_t) \quad (3.2)$$

Bu eşitlikte M_d talep miktarını, FC_t nihai tüketimi, I_t yatırım mallarına yapılan harcamaları⁷, X_t ihracat harcamalarını ve RP_t görelî fiyatları yansıtmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan ampirik çalışmalarda genellikle gelirin her bir alt kaleminin ithalat talebi üzerinde farklı etkilerinin bulunduğu, görelî fiyatlarının etkisinin ise diğer değişkenlere kıyasla daha sınırlı bir etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

3.2 İthalat Politikası ve Türkiye’de İthalatın Seyri

Dış ticaret politikası çerçevesinde değerlendirildiğinde, ithalat politikalarının daha çok gelişmekte olan ülkeleri rekabetten korumak amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Bu amaçla kullanılan politika araçları genel itibariyle, gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller ve diğer tarife dışı engeller olarak sınıflandırılmaktadır. Gümrük tarifeleri malların ülkeye girişı sırasında alınan vergilerdir. Tarife dışı engeller ise ithalat kotaları ve ithalat yasaklarıdır. Diğer tarife dışı engeller arasında ise ithalat vergileri, döviz kontrolü, ithalat teminatları ve idari ve teknik engeller sayılmaktadır.

Türkiye’de ithalatta uyulması gereken kurallar, ithalat rejimi kararları başlığı altında ilk defa 1958 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla başlamıştır. 1958 – 1980 yılları arasında uygulanan ithalat rejiminde ham madde ve sermaye mallarını kapsayan listeler ile bu ithalatın yapılacağı ülkeler listesi bulunmaktaydı. 24 Ocak kararları sonrasında bu rejim kararlarında değişiklikler yapılmış, zaman içerisinde ihracat odaklı sanayileşmenin bir sonucu olarak ithalatta serbestleşme adımları atılmış ve kota uygulamaları tedricen kaldırılmıştır.

1995 yılı ve sonrası, ithalat politikasına ilişkin önemli kararların alındığı bir dönem olmuştur. Gümrük Birliği’ne girilmesini takiben, 1996 yılında alınan İthalat Rejim Kararlarıyla AB üyelerine uygulanan gümrükler kaldırılmış ve OGT’ye uyularak, tarife üçüncü ülkelere de uygulanmaya başlanmıştır. Takip eden yıllarda, AB’nin ortak ticaret ve ortak rekabet politikalarına uyum sağlanması amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Gümrük otomasyonu ve modernizasyonu ile Rekabet Kurumu ve Türk Patent Enstitüsü gibi kurumlar uyum kapsamında yapılan çalışmalar arasında sayılabilir.

⁷ Gayri safi sabit sermaye oluşumu için temsili bir değişken olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, 1980 sonrası dönemde uygulanan ticaret politikalarının, yabancı sermayenin teşvik edilmesi kanalıyla ekonomik büyümenin sağlanması hedefine odaklandığı, bu politikaların Türkiye’de özellikle üretim ve ihracatta ithalata bağımlılığı körüklediği genel kabul gören bir görüştür. Finansal liberalizasyonu takip eden, özellikle 2000’li yıllarda yaşanan sıcak para girişindeki yoğunlaşmanın finansal piyasalarda yol açtığı istikrarsızlıkta, kamu finansmanındaki dengesizlikler ile birlikte uygulanan ticaret politikalarının da payı olduğu öne sürülmektedir.

3.3. Dış Ticaret – Döviz Kuru İlişisine İlişkin Bazı Çalışmalar

Literatürde, Türkiye özelinde ve farklı ülkelere yönelik dış ticaret – döviz kuru ilişkisini inceleyen birçok çalışma bulunmakla birlikte bu çalışmalarda, kullanılan veri seti, yöntem ve analiz dönemi gibi farklılıklar sebebiyle farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Ayrıca, DİR, yakın zamana kadar daha çok mevzuat ve ekonomik etkileri yönüyle ele alınmakla birlikte Türkiye özelinde özellikle son dönemde, DİR verileri kullanılan ampirik çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. Bu bölümde, hem uluslararası literatürde, hem de Türkiye özelinde döviz kuru – dış ticaret ilişkisini inceleyen çalışmalar ile DİR verileri kullanılarak yapılan çalışmalardan bir kısmı özetlenmektedir.

Gözgör (2014), Çin’in 1993 Ç1 – 2012 Ç3 dönemi için ithalat talebini çeyreklik verilerle dinamik en küçük kareler ve otoregresif dağıtılmış gecikme modelleri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada, gelirin ithalat üzerinde pozitif etkili olduğu, döviz kurunun ise diğer çalışmalara paralel fakat teorinin aksine negatif katsayıya sahip olduğu, diğer bir ifadeyle Renminbi’deki değerlenmenin ithalatta bir artışa sebep olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sweidan (2013), 1976 – 2009 döneminde Ürdün için ithalat ve ihracatta döviz kurunun etkisini sınır testi ile hata düzeltme modeli çerçevesinde analiz etmiş, döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerinde sadece kısa dönemde etkili olduğu, Ürdün’ün rekabet gücünün kötüleşme eğiliminde olduğu ve Ürdün ekonomisinin Marshall – Lerner koşulunu sağlamadığı sonuçlarına ulaşmıştır.

Fukumoto (2012), Çin özelinde ithalat talep fonksiyonunu 1988 – 2005 dönemi için sınır testi yaklaşımı ve otoregresif dağıtılmış gecikme modeliyle analiz etmiş, sınır testi sonuçlarının sermaye malı ithalatı ile GSYH ve toplam yatırım arasında, ayrıca

tüketim malı ithalatı ile GSYH ve harcanabilir gelir arasında eş bütünleşme olduğunu öne sürmüştür. Çalışmada ayrıca, kısa dönem için elde edilen fiyat esnekliklerinin literatürle uyumlu olduğunu, fakat uzun dönemde bu esnekliklerin farklılık gösterdiğini vurgulamıştır.

Wang ve Lee (2012), Ocak 1992 – Temmuz 2011 dönemi için aylık verilerle eş bütünleşme analizi ve otoregresif dağıtılmış gecikme modeliyle yine Çin için ithalat talep esnekliğini tahmin etmiştir. Tahmin sonucuna göre, ithalatın yerel iktisadi faaliyet, reel efektif döviz kuru ve küresel risk algısı ile eş bütünleşik olduğu öne sürülmüştür. Bununla birlikte, reel efektif döviz kuru değişkeninin negatif katsayıya sahip olduğu, diğer bir ifadeyle rekabet gücünde görülen bir düşüşün Çin'in ithalatında azalışa neden olduğu kaydedilmektedir.

Chani ve diğerleri (2011), Pakistan için ithalat talebini eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli yöntemiyle 1972 – 2008 dönemi için analiz etmiş, görece fiyatların ithalat ile istatistiksel olarak anlamlı olmayan negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Arize ve Nippani (2010), Kenya, Nijerya ve Güney Afrika için 1973 Ç2 – 2005 Ç3 arasında çeyreklik verilerle Johansen eş bütünleşme testi yapmış, ithalat talebi ile milli gelir, görece ithalat fiyatları ve rezervler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, rezervlerdeki bir artışın ithalat talebini hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkilediğini, bununla birlikte reel milli gelir ve görece fiyatlara göre etkisinin düşük olduğunu belirtmiştir.

Bahmani – Oskooee ve Kara (2008), Türkiye'nin de dâhil olduğu 12 farklı gelişmekte olan ülke için 1973 Ç1 – 2002 Ç4 dönemini kapsayan, VAR modeli ve eş bütünleşme yöntemiyle dış ticaret akımlarının fiyat ve döviz kuru değişikliklerine hassasiyetini analiz etmiş, fiyat ve döviz kuruna olan hassasiyetin ülkeye özgü olduğunu öne sürmüştür.

Emran ve Shilpi (2008), Hindistan için 1952 – 1999, Sri Lanka için de 1960 – 1995 dönemi için yıllık verilerle ve Dinamik En Küçük Kareler ve otoregresif dağıtılmış gecikme yöntemlerini kullanarak her iki ülke için ithalat talep fonksiyonunu analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, her iki ülke için de uzun dönem gelir ve fiyat

esnekliklerinin teori ile uyumlu olduğu, parametrelerin ÷lkeye g÷re ve hesaplama y÷ntemine g÷re çok az farklılık gösterdiği kaydedilmiştir.

Agbola ve Damoense (2005), 1970 – 2000 d÷nemi için yıllık verilerle Hindistan'ın ithalat talep fonksiyonunu Stock – Watson Dinamik En Kùük Kareler y÷ntemiyle analiz etmiştir. Sonuç olarak, Hindistan'ın ithalat talebinde GSYH, g÷reli fiyatlar ve şehirleşmenin temel fakt÷rler olduğunu belirtmiştir.

Çin için yapılan bir diğer çalışma olan Tang (2003), 1970 – 1999 d÷nemi için eş büt÷nleşme analizi yaptığı Çin'in toplam talep fonksiyonuna ilişkin olarak, ithalat talebinin GSYH, ihracat hariç GSYH, ulusal nakit akımı ve nihai harcamalar olarak tanımlanan yerel aktivite göstergelerine ve g÷reli fiyatlara duyarlı olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca, ampirik bulguların bu göstergelerle ithalat arasında uzun d÷nemli bir ilişkiye işaret ettiğini ve yerel aktivite göstergeleri ve g÷reli fiyatların uzun d÷nemde esnek olmadığı sonucuna varmıştır.

Tang (2002), Japonya için 1973 – 1997 d÷neminde ithalat talebini eş büt÷nleşme ve sınır testleri ile analiz etmiş, sınır testi sonuçlarının ithalat, reel gelir ve g÷reli fiyatlar arasındaki ilişkiyi teyit ettiğini belirtmiştir.

McKenzie (1999), d÷viz kuru volatilitésinin uluslararası ticaret akımları üzerine etkisini inceleyen literatür taraması çalışmasına g÷re, teorik olarak pozitif ya da negatif etkiye ulaşılabildiğini ve bu modellerden birinin diğerine üstünlüğünden bahsetmenin mümkün olmadığını, son çalışmaların değişkenler arasında daha anlamlı sonuçlar bulduğunu, fakat tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde temel olarak değişkenler arasındaki ilişkide muğlaklığın ortadan kalkmadığını öne sürmüştür.

Dutta ve Ahmed (1997), 1974 -1994 d÷nemi için çeyreklik verilerle eş büt÷nleşme analizi ve vektör hata düzeltme modeli kullanarak Bangladeş için ithalat talep fonksiyonunu incelemiş, ampirik sonuçların reel ithalat miktarı, reel ithalat fiyatları, reel GSYH ve reel rezervler arasında uzun d÷nemli bir ilişkiye işaret ettiğini öne sürmüştür.

3.4. Türkiye Özelinde Yapılan Bazı alışmalar

Son d÷nemde Türkiye özelinde yapılan çalışmalardan ulha ve diğerleri (2018), toplam ithalatın ve alt kalemlerinin gelir ve kur esnekliklerini 2003 – 2017

dönemi için çeyreklik verilerle değişen zamanlı parametre yöntemiyle tahmin etmiştir. Sonuç olarak, mal ithalatındaki değişimlerin hem gelir hem de görelî fiyat değişimleri tarafından açıklandığını, diğêr birçok çalışmaya paralel şekilde gelir esnekliğinin fiyat esnekliğinden yüksek tahmin edildiğini belirtmiştir.

Bozdan ve diğêrleri (2018), döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi Ocak 2010 – Ekim 2017 dönemi için aylık veriler kullanarak otoregresif dağıtılmış gecikme eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Otoregresif dağıtılmış gecikme modeli eş bütünleşme testi sonuçlarının döviz kuru ile ithalat arasında uzun dönemli bir ilişkiye işaret ettiğini belirtmiş, Granger nedensellik testinin ise değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisine işaret etmediği sonucuna ulaşmıştır.

Altın ve Süslü (2017), 1989 Ç1 – 2016 Ç3 döneminde Türkiye için döviz kuru, ithalat ve ihracat ilişkisini çeyreklik verilerle VAR modeli ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanarak analiz etmiş ve değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bayramoğlu ve Şükrüoğlu (2016), enerji hariç ithalat talep fonksiyonunu 2003 – 2015 dönemi için çeyreklik verilerle yapısal kırılmalı eş bütünleşme yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada, 2006 yılı ilk çeyrekte ve 2010 yılı üçüncü çeyrekte yapısal kırılma olduğu belirtilmiş, Türkiye özelinde ithalat talebinin kısa dönemde gelire duyarlı fakat görelî fiyatlara duyarsız, uzun dönemde ise her ikisine de duyarlı olduğu ve katsayıların zaman içerisinde değiştiği ifade edilmiştir.

Çakmak ve diğêrleri (2016), Türkiye’de ithalatın temel belirleyicilerine odaklanmış, 2003 – 2014 dönemi için çeyreklik verilerle en küçük kareler ve VAR yöntemiyle yaptığı analizde, ithalatın temel belirleyicilerinin ihracat, reel döviz kuru ve GSYH olduğunu, reel döviz kurundaki her %1’lik artışın ithalatta yüzde 0,29’luk artışa sebep olduğunu kaydetmiştir.

Çatalbaş (2016), 1998 Ç1 – 2015 Ç3 döneminde çeyreklik verilerle VAR modeli çerçevesinde nominal döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada, Granger Nedensellik Testi sonuçlarının ithalattan ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu, nominal döviz kuru, ithalat ve ihracat arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ve varyans ayrıştırması ile etki-tepki fonksiyonunun bunu teyit ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Doğan ve Korkmaz (2016), Türkiye ekonomisi için Ocak 2003 – Ekim 2015 döneminde aylık verilerle döviz kuru, yatırım ve tüketim ithalatı arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile analiz etmiş, Granger nedensellik testi sonuçlarının döviz kuru ile hem yatırım, hem de tüketim malı ithalatı arasında bir nedensellik ilişkisine işaret ettiğini belirtmiştir.

Durmaz ve Lee (2015), 1980 – 2011 dönemi için Türkiye’de ithalat talebini otoregresif dağıtılmış gecikme (Autoregressive Distributed Lags – ARDL) modeliyle analiz etmiş, GSYH’nin alt bileşenleri ve görelî fiyatlar ile ithalat arasında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu, uzun dönemde ithalat üzerinde en yüksek etkiye sahip olan değişkenin toplam tüketim harcaması olduğunu vurgulamıştır.

Bahmani – Oskooee ve Durmaz (2015), Ocak 1990 – Aralık 2012 dönemi için aylık verilerle Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity – GARCH) modeli yardımıyla Türkiye’de döviz kurundaki oynaklığın 61 farklı endüstri kolu için ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuç olarak, kurdaki oynaklığın kısa dönemde 39 sektörün ithalatı, 23 sektörün de ihracatı üzerinde etkili olduğunu ifade etmiş, kısa dönemli etkilerden 24’ünün ithalatta, 12’sinin de ihracatta etkisini uzun döneme taşıdığını ileri sürmüştür.

Altıntaş ve Türker (2014), 1987 – 2011 dönemi için Türkiye’nin ihracat ve ithalat fonksiyonlarını eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri yardımıyla analiz etmiş, eş bütünleşme testi sonuçlarına göre ithalatın dış âlem gelirine olan esnekliğinin milli gelire olan esnekliğinden yüksek olduğunu, ihracatın doğrudan yabancı yatırımlara olan esnekliğinin ithalatın esnekliğinden daha yüksek olduğunu, ihraç mallarının fiyat esnekliğinin ise ithal malları fiyat esnekliğinden yüksek olduğunu belirtmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise, ihracat modelinde dış âlem geliri, reel döviz kuru ve ihracat fiyatlarından ihracata tek yönlü kısa dönemli Granger nedenselliği bulunduğunu, ayrıca dış âlem geliri, doğrudan yabancı yatırımlar, reel döviz kuru ve ihracat fiyatlarının ihracatın uzun dönemli Granger nedenselliği olduğunu öne sürmüştür. Benzer şekilde, ithalat modelinde, doğrudan yabancı yatırımlar, reel döviz kuru ve ithalat fiyatlarından ithalata kısa dönemli tek yönlü bir

Granger nedenselliği bulunduğunu, ayrıca ithalat, doğrudan yabancı yatırımlar ve reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir Granger nedenselliği bulunduğunu ifade etmiştir.

Özmen ve Yolcu-Karadam (2014), sektörler itibarıyla Türkiye’de dış ticaretin dinamiklerini analiz etmiştir. 1995 – 2008 dönemi için tamamen değiştirilmiş en küçük kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares – FM-OLS) yöntemiyle yapılan analiz sonucunda hem ihracatın hem de ithalatın reel döviz kuru esnekliklerinin mutlak değerinin çok düşük olduğu, küresel değer zincirine eklemlenmenin arttığı 2000 sonrası dönem için ise özellikle ara malı ve sermaye malı ticaretinin reel döviz kuru esnekliğinin daha da düştüğü belirtilmiştir.

Oktay ve Gözgör (2013), 1989 – 2012 dönemi için çeyreklik verilerle otoregresif dağıtılmış gecikmeler ve dinamik en küçük kareler yöntemini kullanarak ithalat talep fonksiyonunu tahmin etmiştir. Reel efektif döviz kurunun, ithalatın tüm alt kalemleri üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu belirtilen çalışmada, GSYH’nin ise kısa dönemde özellikle sermaye malı, uzun dönemde ise tüketim malı ithalatında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uçak ve Ertuğrul (2013), 2003 Ç1 – 2012 Ç3 dönemi için Türkiye’de ithalat talebini, reel GSYH ve reel kur esneklikleri çerçevesinde Kalman filtresi ile analiz etmiş, ithalatın gelir esnekliğinin reel kur esnekliğinden daha yüksek olduğu, ayrıca küresel kriz döneminden sonra ithalat talebinin gelir esnekliği azalırken, reel kur esnekliğinin ise mutlak değer olarak arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Tapşın ve Karabulut (2013), 1980 – 2011 dönemi için Türkiye’de reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi ile analiz etmiş, test sonuçlarına göre ithalattan ihracata ve reel döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirtilmiştir.

Yıldırım ve Kesikoğlu (2012), Ocak 2003 – Eylül 2011 döneminde aylık veriler kullanarak kaldıraçlı bootstrap tekniğiyle düzeltilmiş MWALD testi ile Türkiye’nin ithalat, ihracat ve reel döviz kuru ilişkisini analiz etmiştir. Test sonuçlarına göre, Türkiye’nin toplam ithalatı ile toplam ihracatı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu, bu ilişkinin özellikle sermaye malı ithalatı ile tüketim malı ihracatı arasında ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Çalışmada, döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanılmadığı ifade edilmiştir.

Aldan ve diğeri (2012), 2003 – 2011 dönemi için Türkiye’de ithalatın kısa dönemli dinamiklerini incelemiş, çalışmada Kalman filtresi kullanılarak gelir ve döviz kuru için zamana bağlı değişen parametreler elde edilmiştir. Sektörel bazda da gelir ve döviz kuru esnekliklerinin incelendiği çalışmada, sektörlerin döviz kuruna kıyasla gelire daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan Aydın ve diğeri (2004) ise, 1987 – 2003 dönemi için çeyreklik verilerle en küçük kareler ve VAR yöntemini kullanarak hem ithalat hem de ihracat için uzun ve kısa dönemli analizler yapmış, reel döviz kuru değişkeninin ihracata kıyasla ithalat üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öztürk (2012), 1998 – 2012 dönemi için Türkiye’de ithalatı etkileyen makroekonomik faktörleri çeyreklik verilerle ve iki aşamalı Engle – Granger modelini kullanarak analiz etmiş, GSYH ve reel döviz kurunun ithalat talebini pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Akçay ve Ocakverdi (2011) çalışmasında ise, ithalatın üretime ve reel döviz kuru şoklarına karşı zamana bağlı değişen esnekliği, 1999 -2011 dönemi için yapısal VAR (Structural VAR) yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, ithalatın döviz kuruna olan esnekliğinin zaman içinde değiştiği, esnek döviz kuru rejiminin uygulandığı 2002 sonrasında reel döviz kuruna gelen bir şokun ithalat üzerindeki kısa dönemli etkisinin sabit olduğu, fakat uzun dönemli etkisinin ise kısa dönemli etkiden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aktaş (2010), reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi 1989 Ç1 – 2008 Ç4 için VAR analizi ile incelemiş, reel kurdaki değişmelerin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, bu bağlamda, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını öne sürmüştür.

Alptekin (2009), 1992 Ç1 – 2009 Ç1 dönemi için çeyreklik veriler kullanarak Türkiye’de reel döviz kuru dış ticaret ilişkisini VAR modeliyle analiz etmiş, Granger nedensellik testi sonuçlarının kısa dönemde bir ilişkiye işaret etmediğini, ayrıca reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkili olmadığını savunmuştur.

Binatlı ve Sohrabji (2009), 1999 Ç1 – 2008 Ç3 dönemi için çeyreklik verilerle Johansen eş bütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli kullanarak Türkiye’nin ithalat ve ihracat esnekliklerini tahmin etmiştir. Çalışma sonucuna göre, ithalatın gelir

esnekliğinin ihracatın gelir esnekliğinden daha yüksek olduğu, ayrıca reel döviz kurundaki bir artışın yani TL'deki değerlenmenin hem ihracatı hem de ithalatı artırdığı iddia edilmiştir.

Günçavdı ve Ülengin (2008), Türkiye özelinde 1987 – 2006 dönemi için çeyreklik verilerle hata düzeltme modeliyle ithalat talebini analiz etmiş, kısa dönemde tüketim ve harcamaların ithalatın temel faktörleri olurken, uzun dönemde tüketim ve yatırım büyüme oranlarının dominant faktörler olduğunu ortaya koymuştur.

Yılmaz ve Kaya (2007), Ocak 1990 – Haziran 2004 dönemi için aylık verilerle VAR analizi yapmış, Granger Nedensellik Testi sonuçlarının ithalat ile ihracat arasında karşılıklı bir nedenselliğe işaret ettiğini, varyans ayrıştırması ve etki – tepki fonksiyonlarına ait bulguların ise reel kurun dış ticaret üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ve J – eğrisi hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığına işaret ettiğini ifade etmiştir.

Togan ve Berument (2007), 1970 – 2005 dönemi için yıllık verilerle Johansen eş bütünleşme testini kullanarak tüketim, sermaye ve enerji hariç ara mal kalemleri ithalatının uzun dönem fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin etmiş, sermaye malı ve enerji hariç ara malı ithalatına kıyasla, tüketim malları ithalatının iç talep ve reel döviz kuru esnekliklerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yavuz ve Güriş (2006), 1982 – 2002 dönemi için yıllık verilerle sınır testi yaklaşımını kullanarak Türkiye'nin ithalat talebini incelemiş, ithalat, reel milli gelir ve görelî fiyatlar arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Çalışmada ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği üyeliğinin etkisini araştırmak amacıyla kukla değişken kullanılmış, test sonuçlarına göre kukla değişkenin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu, diğer bir ifadeyle Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ithalat talebini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kalyoncu (2006), 1994 – 2003 dönemi için Türkiye özelinde ithalat talep fonksiyonu tahmin etmiştir. Eş bütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli kullanılan çalışmada, ithalat ile görelî fiyatlar ve reel GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu, ayrıca ithalatın fiyat esnekliğinin gelir esnekliğinden yüksek olduğu belirtilmiştir.

Gül ve Ekinci (2006), Ocak 1990 – Ağustos 2006 dönemi için aylık verilerle reel döviz kuru ile ihracat ve ithalata ilişkin VAR analizi yapmış, uygulanan Johansen eş bütünleşme testi sonucunda reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre ise reel döviz kurundan ihracata ve ithalata doğru bir nedensellik bulunmadığı, fakat ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna tek yönlü bir nedenselliğe ulaşıldığı vurgulanmıştır.

Bahmani-Oskooee ve Kara (2005), 28 ülke için ithalat ve ihracat talep esnekliğini otoregresif dağıtılmış gecikme modeli ile analiz etmiş, Türkiye özelinde 1973 – 1997 dönemi için çeyreklik verilerle yaptıkları analize göre hem ithalat hem de ihracatın milli gelire olan uzun dönem esnekliğinin göreceli fiyatlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Aydın ve diğerleri (2004), Türkiye ekonomisi için ithalat talebi ve ihracat arzını hem tek denklemlerle hem de VAR modeli kullanarak ithalat ve ihracatın uzun dönem – kısa dönem esnekliklerini tahmin etmiş, ithalat ve ihracatın her ikisinin de GSYH ve döviz kurundan etkilendiğini, ayrıca ihracata kıyasla ithalatın döviz kurundan daha fazla etkilendiğini öne sürmüştür.

Çekerol ve Gürbüz (2003), 1995 Ç1 – 2003 Ç3 dönemi için reel efektif döviz kuru ile alt sektörlerin ihracat ve ithalat fiyat endeksleri arasında eş bütünleşme ve VAR analizi yapmış, değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi bulunmadığı, benzer şekilde VAR analizi sonuçlarının da uzun dönemli bir ilişkiye işaret etmediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, reel kur hareketlerinin sektörel bazda ne ihracatçı ne de ithalatçı sektörlerin uzun dönem dengeleri üzerinde bir etkinliği olmadığını öne sürmüştür.

Çevik (2001), Türkiye’de 1989 – 2000 dönemi için ithalat talebi ve ihracat arzını ara malı, sermaye malı ve tüketim malı alt kalemleri bazında Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme yaklaşımı ile tahmin etmiş, ticaret aktiviteleri üzerinde iktisadi faaliyetin ciddi derecede etkili olduğu, döviz kurunun etkisinin ise sınırlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kotan ve Saygılı (1999), Türkiye’de 1987 Ç1 – 1999 Ç1 dönemi için iki farklı model (Engle –Granger yaklaşımı ve Bernanke –Sims yapısal VAR yöntemi)

kullanarak ithalat talebini tahmin etmiş ve iki modelin sonuçlarını karşılaştırmıştır. Engle – Granger yaklaşımına göre, uzun dönemde gelir seviyesi, nominal kur değer kaybı oranı, enflasyon ve uluslararası rezervlerin, ithalatı anlamlı şekilde etkilediğini; kısa dönemde ise, enflasyon ve uluslararası rezerv büyümesinin anlamlı olmadığını ve gelir esnekliğinin ise yüksek olduğunu iddia etmiştir. Bernenke – Sims yapısal VAR modeli sonuçlarına göre ise, reel kurda öngörülen değişimlerin ve büyümedeki öngörülme-yen değişimlerin ithalat talebinde anlamlı etkilerinin olduğunu kaydetmiştir.

Türkiye özelinde DİR verileri kullanılarak yapılan çalışmalardan Alpay (2018), DİR'in cari işlemler hesabına etkisini 2003 – 2017 dönemine ait yıllıklandırılmış çeyreklik veriler ve sınır testiyle analiz etmiş, değişkenler arasında eş bütünleşme olduğu ve DİR ile ticaret dengesi ilişkisinin negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mete ve Yıldız (2017), 2003 Ç1 – 2016 Ç2 dönemi için sektörel bazda (tarım, sanayi ve maden) DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, DİR kapsamında yapılan sanayi ihracat ve ithalatı ile maden ihracatının cari açığı azaltıcı etkisinin bulunduğunu öne sürmüştür.

Asar (2017), 2010 – 2015 dönemi için ihracat ve ithalat verileri ile DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat verileri üzerinden yaptığı analizler sonucunda, DİR'in Türkiye ihracatçılarına ucuz ve kaliteli girdi sağlayarak ve maliyetlerini minimize ederek uluslararası pazarda geniş bir pay bulabilme imkânı sağladığını belirtmiş, yerli üreticinin ve ekonominin olumsuz etkilenmemesi adına alınması gereken tedbirler sağlandığında, rejimin sağlıklı bir şekilde uygulanması ve ihracata dayalı ekonomik büyüme politikası stratejisinin amacına ulaşmasının mümkün olacağını ifade etmiştir.

Parlakay ve Duru (2017), DİR'in etkilerini analiz etmek amacıyla bitkisel yağ endüstrisinde faaliyet gösteren 26 firmaya anket uygulamış ve anket sonuçlarının, DİR'i kullanan firmaların kapasite kullanım oranı, pazar payları ve ihracat değerlerinin artış gösterdiğine işaret ettiğini belirtmiştir.

Başkol (2016), 1996 – 2011 dönemi için DİR verilerine ilişkin yaptığı analizde, Türkiye'de ihracatın ithalata olan bağımlılığının öne çıktığını, DİR'in daha etkin uygulanması için revizyona ihtiyaç duyulduğunu ve dâhilde işleme izin belgesi şartlarının daha somut kriterlere bağlanması, DİR veri tabanı kurulması ve DİR'den

yararlanabilecek sektörlerde bir güncelleme yapılarak girdilerin önemli kısmını yurt içinden tedarik eden sektörlerin kapsam dışı tutulması gibi önlemlerin DİR'in etkinliğini artıracaklarını ifade etmiştir.

Esen ve diğerleri (2016), işletme bazında yaptığı analizde DİR kapsamında ihracat ve ithalat yapan 9 firmanın, bu kapsamda yaptıkları ticaret yoğunluğunun finansal performanslarına etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmiş, firmaların DİR kapsamında yaptıkları ithalat ve ihracatın firmaların finansal performanslarını olumlu etkilediğini kaydetmiştir.

Gençosmanoğlu (2016), 2002 – 2014 dönemi için DİR'in etkilerini analiz etmiş, ticaret akımı, istihdam ve rekabet gücü çerçevesinde ele alındığında DİR'in ortalamadan çok da sapmadığını, bununla birlikte rejimin Türk ihracatçılara maliyet, hammadde temini ve teknoloji ekipmanı tedariki açısından avantaj sağladığını ve devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Özaydın (2016), DİR'in firmaların faaliyet performansına etkisini analiz etmiş, DİR kapsamında yapılan ihracatta görülen yüzde 1'lik artışın firmaların ekonomik rantabilitesinde yüzde 0,154'lük artışa sebep olurken, DİR kapsamında yapılan ithalatın ekonomik rantabilite üzerinde bir etkisinin bulunmadığı, ayrıca DİR çerçevesinde yapılan ihracat ve ithalat işlemlerinin satışların karlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonuçlarına ulaşmıştır.

Dal (2015), 2002 Ç1 – 2014 Ç4 dönemi için çeyreklik verilerle DİR hariç tutularak yapılan ihracat ve DİR kapsamında yapılan ihracat ayırımında ihracat – döviz kuru ilişkisini vektör hata düzeltme modeli ve Johansen eş bütünleşme testi ile analiz etmiş, uzun dönemde DİR hariç tutularak yapılan ihracatın, DİR kapsamında yapılan ihracata kıyasla döviz kuru, dış âlem geliri ve sermaye stokundaki değişime daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kısa dönemde ise, DİR kapsamında yapılan ihracatın her üç değişkene de duyarlı olduğu, bununla birlikte DİR hariç tutularak yapılan ihracatın sermaye stokundaki değişimden etkilenmediğini öne sürmüştür.

Eryüzlü (2013), Ocak 1996 – Aralık 2011 dönemi için aylık verilerle DİR kapsamında gerçekleşen ihracat ile cari açık verileri arasında nedensellik ve eş bütünleşme analizi yapmış, uzun dönemde DİR kapsamında yapılan ihracatın cari

açıkta belirleyici olduğunu, ayrıca DİR kapsamında yapılan ihracattan cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ileri sürmüştür.

Cebeci ve Yılmaz (2013), 1996 – 2011 döneminde DİR verileri üzerinden yapılan analiz sonucunda, ithal girdiye bağımlılığın yüksek olduğunu, son dönemde ithal girdi bağımlılığının azaltılması ve yerli girdi kullanımının artırılması amacıyla döviz kullanım oranlarında yeniden düzenlemeye gidildiği, fakat DİR'e ilişkin Bakanlar Kurulu Kararında ülke içerisindeki üreticilerin ekonomik çıkarlarının olumsuz etkilenmemesi şartı belirtilmekle birlikte, bu hükme ilişkin somut kriterler bulunmadığından rejim kapsamında yapılan ithalatın yurt içinde üretim yapan firmaları ne ölçüde etkilediğine dair sağlıklı bir değerlendirme yapılamadığını ifade etmiştir.

BÖLÜM 4

METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde veri seti ve kullanılan ekonometrik yönteme ilişkin bilgi sunulmakta ve ampirik bulgulara yer verilmektedir. Çalışmada 1998 Ç1 – 2018 Ç1 dönemini kapsayan çeyreklik veriler kullanılarak ithalat, milli gelir (GSYH) ve döviz kuru ilişkisi incelenmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak, ithalat döviz kuru ilişkisini daha detaylı incelemek amacıyla DİR kapsamında yapılan ithalat ve DİR hariç ithalat ayrı ayrı ele alınmıştır.

Çalışmada kullanılan verilerden GSYH, ithalat ve ithalat birim değer endeksi verileri T.C. Ticaret Bakanlığı ve TÜİK'ten, Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) verisi Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements - BIS) veri tabanından, ABD'nin GSYH deflatörü verisi ise St. Louis Merkez Bankası (Federal Reserve Bank of St. Louis – FRED) veri tabanından alınmıştır.

REDK'deki artış TL'de değerlendirilmeyi ifade etmektedir. Farklı baz yıllarına sahip olmaları sebebiyle baz yılı 2010 olacak şekilde tüm serilerin dönüşümü yapılmıştır. Ayrıca, nominal veriler ABD'nin GSYH deflatörü ve ithalat birim değer endeksi kullanılarak reel hale getirilmiştir. Çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkinin tahmin edilmesinde VAR yöntemi kullanılmıştır. Analizde yer alan modeller ve değişkenler şu şekildedir:

$$\text{Model 4.1 : } m_n = \alpha_0 + \alpha_1 y_t + \alpha_2 r_t \quad (4.1)$$

$$\text{Model 4.2 : } m_d = b_0 + b_1 y_t + b_2 r_t \quad (4.2)$$

Modelde yer alan (m_n), DİR kapsamında yapılan ithalatın hariç tutulduğu ithalat miktarını, (m_d) DİR kapsamında yapılan ithalatı, (y) Türkiye'nin GSYH'sini ve (r) REDK'yi temsil etmektedir.

Tablo 2: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlamaları

Değişken Adı	Tanımlama ⁸
DİR Hariç İthalat	m_n
DİR Kapsamında Yapılan İthalat	m_d
Reel Efektif Döviz Kuru	r
GSYH	y

VAR modellerinde öne çıkan hususlardan biri, sistemde yer alan değişkenlerin durağanlık sorunudur. Engle ve Granger (1987), zaman serisi analizlerinde anlamlı sonuçlara ulaşılabilmesi için modelde yer alan değişkenlerin durağan olması gerektiğini, olmaması durumunda değişkenler arasındaki ilişkiyi doğru yansıtmayan t, F ve R^2 değerleri elde edileceğini ve sahte regresyon sorunun ortaya çıkacağını belirtmiş, durağan olmayan bir serinin k sayıda farkı alınarak durağan hale getirilebileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, modellerde kullanılan değişkenlerin durağanlık analizi Genişletilmiş Dickey – Fuller (Augmented Dickey – Fuller (ADF)) testi ile yapılmıştır.

4.1. Genişletilmiş Dickey – Fuller (Augmented Dickey – Fuller – Adf) Testi

Dickey ve Fuller (1981), daha önce birinci dereceden AR modelleri için geliştirdikleri testi, birden fazla gecikmeli değişken içerecek şekilde genişletmişlerdir. Bu yolla hata terimlerindeki otokorelasyonun ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, ADF testi regresyonları aşağıdaki denklemlerle ifade edilebilir:

$$\Delta Y_t = \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta Y_{t-i+1} + v_t \quad (4.3)$$

$$\Delta Y_t = \theta + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=2}^n \alpha_i \Delta Y_{t-i+1} + v_t \quad (4.4)$$

$$\Delta Y_t = \theta + \delta t + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=2}^n \alpha_i \Delta Y_{t-i+1} + v_t \quad (4.5)$$

Denklemlerde yer alan ΔY_t değişkeninin birinci farkını, θ sabit terimi, t zaman trendini, n gecikme uzunluğunu, ΔY_{t-i} gecikmeli farkları ve v_t varyansı sabit,

⁸ Modelde kullanılan verilerin logaritması alındığından tanımlamalar küçük harfle yapılmıştır.

ortalaması sıfır, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimini temsil etmektedir. ADF ile, $H_0: \alpha = 0$ hipotezi test edilmekte ve hipotezin reddedilmesi durumunda Y 'nin seviyede durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4.2. Birim Kök Analizi ve Ampirik Bulgular

Zaman serisi olasılık teorilerinin durağanlık kriteri sebebiyle, analizde ilk olarak serilerin durağan olup olmadığı incelenmiştir. Analizde kullanılan serilerin birim kök testleri, sabit terim içeren model ile sabit terim ve trend içeren model çerçevesinde ADF testi kullanılarak yapılmıştır. Tablo 2'de yer alan değişkenlere ilişkin ADF birim kök testinin sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
m_d	-1,393 (1)	-1,361 (1)	-4,347* (0)	-4,210* (0)
m_n	-0,563 (3)	-3,041 (2)	-3,520* (4)	-3,489** (4)
r	-1,483 (6)	0,042 (6)	-3,589* (5)	-4,381* (5)
y	-1,061 (1)	-1,940 (1)	-6,879* (0)	-6,838* (0)

Not: Tabloda yer alan değerler t istatistiklerini, parantez içindeki rakamlar ise gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Analizde yer alan gecikme uzunlukları, Schwarz Bilgi Kriteri kullanılarak elde edilmiştir. Serilerin %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde durağan olduğunu ifade etmek için ise sırasıyla (*) ve (**) işaretleri kullanılmıştır.

ADF testi sonuçlarına göre, logaritması alınan tüm değişkenlerin seviyede durağan olmadığı, birinci farkları alındıktan sonra ise m_n serisinin sabit terim ve trend içeren modelinin % 5 anlamlılık düzeyinde, diğer serilerin tamamının ise % 1 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiği görülmektedir.

4.3. Var (Vector Autoregressive) Modeli

VAR yöntemi Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir ve Granger nedensellik testini baz almaktadır. Değişkenlerdeki etkileşim karşılıklı olduğundan, VAR modeline göre değişkenlerin içsel veya dışsal olarak ayrımı yapılmamakta, model üzerinde herhangi bir limit olmaksızın değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler analiz edilebilmektedir.

Bu çerçevede, iki değişkenli bir VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$x_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \delta_{1i} x_{t-i} + \sum_{i=1}^n \delta_{2i} y_{t-i} + \mu_{1t} \quad (4.6)$$

$$y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n b_{1i} x_{t-i} + \sum_{i=1}^n b_{2i} y_{t-i} + \mu_{2t} \quad (4.7)$$

Bu modellerde, (n) gecikme uzunluğunu, (μ) ise normal dağılıma sahip, ortalaması sıfır, varyansları sabit, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır olan rassal hata terimlerini ifade etmektedir. Sabit terim, değişkenlerin sıfırdan farklı olduğu durumlarda modele eklenmektedir. VAR modeli, tek değişkenli bir otoregresyonu, çoklu zaman serisine genişleterek, zaman serisi vektörü haline getirmektedir. VAR modelinde, değişkenlerin gecikme uzunlukları artırılarak otokorelasyon sorunu çözülebildiğinden, hata terimlerinin kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olduğu varsayımı modele herhangi bir kısıt koymamaktadır.

Modelde içsel ya da dışsal değişken ayrımı yapılmadığından, değişkenlerden hangilerinin içsel hangilerinin dışsal olduğuna karar vermeye gerek duyulmamaktadır. Ayrıca, eşanlı denklemlere kıyasla, VAR modellerinin öngörülebilirlik açısından daha iyi sonuç verdiği gözlenmekte ve VAR modellerinde Granger nedensellik testi, etkitepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yapılabilmektedir (Davidson ve Mackinnon, 1993).

4.4. Gecikme Uzunluklarının Tespit Edilmesi

VAR modeli ile sağlıklı bir analiz yapılabilmesi için dikkate alınması gereken en önemli hususlardan biri, bilgi kriterleri ile belirlenen VAR gecikme uzunluklarının doğru tahmin edilmesidir. Bu doğrultuda, her iki model için LR Test İstatistiği, Son Öngörü Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) dikkate alınarak optimal gecikme uzunluklarına ilişkin sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 4: Model 4.1 için Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.04e-11	-16.10246	-16.00532	-16.06392
1	128.1532	3.69e-12	-17.81318	-17.42463*	-17.65903
2	26.67584	3.12e-12	-17.98256	-17.30262	-17.71280
3	25.26303	2.65e-12	-18.14988	-17.17853	-17.76451*
4	18.54201	2.49e-12	-18.22012	-16.95736	-17.71914
5	18.21807	2.32e-12*	-18.30298*	-16.74882	-17.68640
6	5.465275	2.74e-12	-18.15142	-16.30585	-17.41922
7	6.214011	3.20e-12	-18.02276	-15.88579	-17.17496
8	7.080785	3.66e-12	-17.92282	-15.49444	-16.95940
9	12.58580	3.66e-12	-17.96892	-15.24914	-16.88989
10	17.02130*	3.22e-12	-18.15598	-15.14479	-16.96134
11	1.377175	4.33e-12	-17.93446	-14.63187	-16.62421
12	3.492961	5.53e-12	-17.78274	-14.18875	-16.35689

Tablo 5: Model 4.2 için Gecikme Uzunlukları

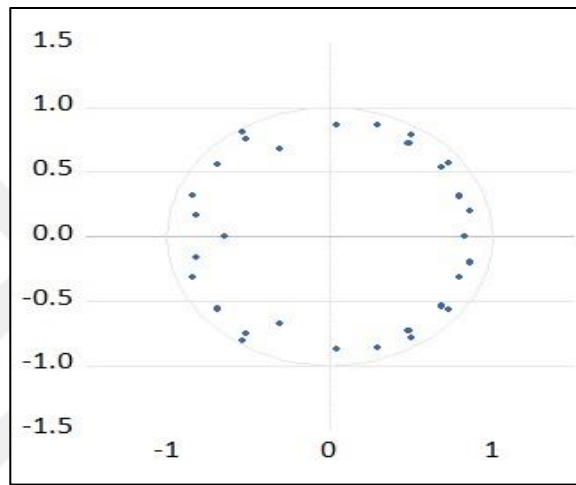
Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	5.24e-11	-15.15941	-15.06228	-15.12088
1	142.2373	7.62e-12	-17.08681	-16.69827*	-16.93266
2	20.77397	7.09e-12	-17.16100	-16.48106	-16.89125
3	14.49264	7.23e-12	-17.14577	-16.17442	-16.76040
4	33.47151	5.20e-12	-17.48261	-16.21985	-16.98163
5	21.27977	4.57e-12	-17.62324	-16.06908	-17.00666
6	19.31820*	4.11e-12*	-17.74874	-15.90317	-17.01654*
7	7.474431	4.66e-12	-17.64690	-15.50993	-16.79909
8	13.64143	4.59e-12	-17.69606	-15.26769	-16.73264
9	11.21362	4.75e-12	-17.70870	-14.98891	-16.62967
10	12.98426	4.64e-12	-17.78952*	-14.77833	-16.59488
11	7.164202	5.29e-12	-17.73334	-14.43075	-16.42309
12	7.392113	5.99e-12	-17.70347	-14.10948	-16.27761

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Model 4.1 için VAR gecikme uzunluğu FPE ve AIC'ye göre 5, SC'ye göre 1 ve HQ'ye göre 3 olarak işaret edilmekle birlikte model, LR baz alınarak hata terimleri arasındaki değişen varyans (Heteroscedasticity) ve

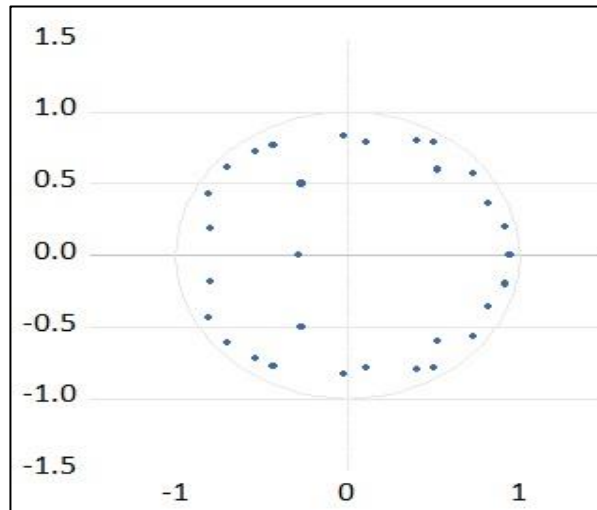
otokorelasyon (Autocorrelation) sorununa sebep olmayan 10 gecikme uzunluğu ile kurulmuştur.

Tablo 5'te özetlendiği üzere, Model 4.2 için VAR gecikme uzunluğu LR, FPE ve HQ kriterlerine göre 6, SC'ye göre ise 2 gecikmeyi işaret etmektedir. Bununla birlikte, model, AIC baz alınarak hata terimleri arasındaki değişen varyans (Heteroscedasticity) ve otokorelasyon (Autocorrelation) sorununa sebep olmayan 10 gecikme uzunluğu ile kurulmuştur.

şekil 8: Model 4.1 için AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Şekil 9: Model 4.2 için AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

VAR sisteminin istikrarlı bir yapıda olup olmadığını analiz etmek amacıyla her iki model için de şekil 4 ve şekil 5'te görölen AR karakteristik polinomunun ters köklerine bakılmış, her iki model için de hiçbir modöls değerinin referans aralığının

dışına çıkmadığı görülmüştür. Sonuç olarak, kurulan VAR modelinin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4.5 Granger Nedensellik Testi

Granger (1969), nedenselliğin tespiti için zaman serisi tabanlı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşımda, y 'nin, gecikmeli değerlerinin de göz önünde bulundurularak tahmin edilmesinde, x 'in katkısının olması durumunda x 'in y 'nin Granger nedeni olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede, aşağıdaki denklemler tahmin edilmektedir:

$$\Delta X_t = \sum_{i=1}^m \zeta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \partial_j X_{t-j} + e_{1t} \quad (4.8)$$

$$\Delta Y_t = \sum_{i=1}^k \Omega_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \psi_j X_{t-j} + e_{2t} \quad (4.9)$$

Bu denklemlerde, e_{1t} ve e_{2t} hata terimlerinin ilişkili olmadığı varsayılmaktadır. Bu denklemlerden hareketle, X ve Y 'den her birinin tek yönlü olarak diğerinin Granger nedeni olması, X ve Y 'nin karşılıklı olarak birbirinin Granger nedeni olması veya X ve Y 'nin birbirinden bağımsız olması olmak üzere dört farklı durum söz konusudur.

Her iki modelin istikrarına ilişkin analizleri takiben, yine her iki model için değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla Granger Nedensellik Testi yapılmış ve test sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 6. Granger Nedensellik Testi (Model 4.1)

Nedenselliğin Yönü	χ^2 Değeri	Olasılık
$y \rightarrow m_n$	17.20691	0.0699
$r \rightarrow m_n$	9.709041	0.4664

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi (Model 4.2)

Nedenselliğin Yönü	χ^2 Değeri	Olasılık
$y \rightarrow m_d$	39.71548	0.0000
$r \rightarrow m_d$	18.43773	0.0480

Tablo 6 ve 7'ye bakıldığında, Model 4.1 için VAR tahmininden elde edilen bulguların GSYH ve reel kurdan DİR hariç ithalata tek yönlü bir Granger nedensellik bağıntısı bulunduğu, Model 4.2 için ise GSYH ve reel kurdan DİR kapsamında yapılan ithalata Granger nedensellik bağıntısının bulunmadığı görülmektedir. Bu sonuçların çalışmanın temel motivasyonu ile uyumlu olduğu söylenebilir. Nitekim DİR hariç yapılan ithalatın, destek ve/veya muafiyet içermemesi sebebiyle, milli gelir ve reel döviz kuruna daha duyarlı olması beklenirken, DİR kapsamında yapılan ithalatın, sağladığı vergi muafiyetleri ve diğer maliyet avantajları sebebiyle milli gelir ve döviz kurundan görece daha az etkilenmesi muhtemeldir.

Granger nedensellik testinin yanı sıra, VAR modelinin tahmin edilmesiyle elde edilen parametreler yerine, değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelebilecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki muhtemel etkisi etki-tepki fonksiyonları ile analiz edilebilmektedir.

4.6 Etki – Tepki Analizi

Etki-tepki fonksiyonları, $\delta = (\delta_1, \dots, \delta_m)'$ büyüğündeki farazi $m \times 1$ şok vektörünün t zamanında ekonomiyi vurması sonucu, bu şokun etkilerinin zaman profiline gösteren kavramsal bir deney olarak tanımlanabilir (Pesaran ve Shin, 1998). Bahsi geçen etkiyi analiz etmekle birlikte bu fonksiyonlar, etkide bulunan değişkenin ekonomi politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin de bilgi vermektedir.

Etki-tepki fonksiyonu iki değişkenli VAR matris formunda:

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (4.10)$$

Hareketli ortalama sunumu $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ serileri açısından

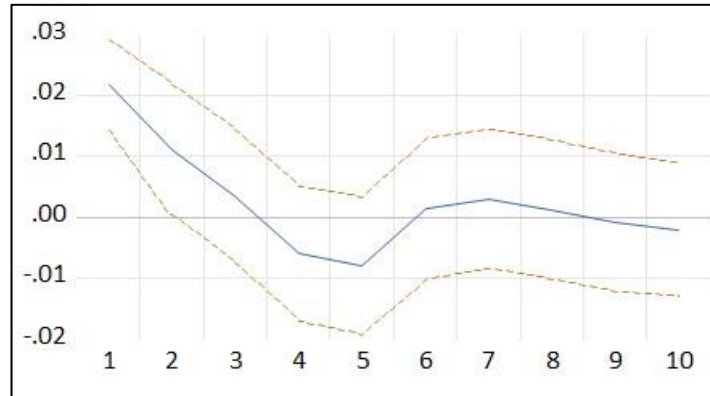
$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \phi_{11}(i) & \phi_{12}(i) \\ \phi_{21}(i) & \phi_{22}(i) \end{pmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (4.11)$$

veya özet formda $x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \phi_i \varepsilon_{t-i}$ şeklinde yazılabilir.

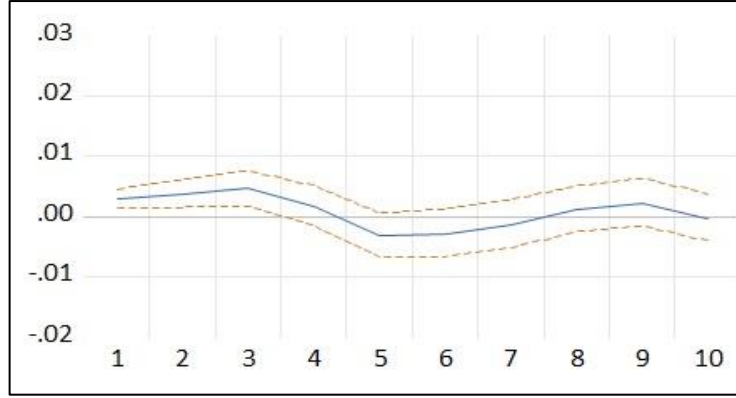
Burada, ϕ_i 'nin katsayıları $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ şokları y_t ve z_t serilerinin tüm zaman yolu üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Burada dört eleman $\phi_{jk}(0)$ etki çarpanlarıdır. Örneğin; $\phi_{12}(0)$ $\{\varepsilon_{zt}\}$ 'deki "bir" birimlik bir değişimin y_t üzerindeki ani etkisidir. Aynı şekilde $\phi_{11}(1)$, $\phi_{12}(1)$ sırasıyla $\{\varepsilon_{yt-1}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt-1}\}$ 'deki bir birim değişimlerin y_t üzerindeki bir dönemlik etkileridir. Dört terimden ibaret olan bu katsayılar kümesi $\phi_{11}(i)$, $\phi_{12}(i)$, $\phi_{21}(i)$, $\phi_{22}(i)$ etki-tepki fonksiyonları olarak adlandırılır. Etki-tepki fonksiyonları grafiksel olarak y_t ve z_t serilerinin değişik şoklar karşısındaki tepkileri şeklinde çizilmektedir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006).

VAR denklemlerine ilişkin sonuçların ekonomik yorumlarının çok da anlamlı olmadığı bilindiğinden, VAR analizlerinde değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin incelenmesinde etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması kullanılmaktadır. Etki-tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birinde görülen bir standart sapmalı şokun, içsel değişken değerlerine etkisini göstermektedir. Burada amaç, sisteme verilen şoklara değişkenlerin vereceği tepkileri analiz etmektir. Her iki model için de 10 dönem için oluşturulan etki – tepki fonksiyonlarına ilişkin grafikler aşağıda yer almaktadır.

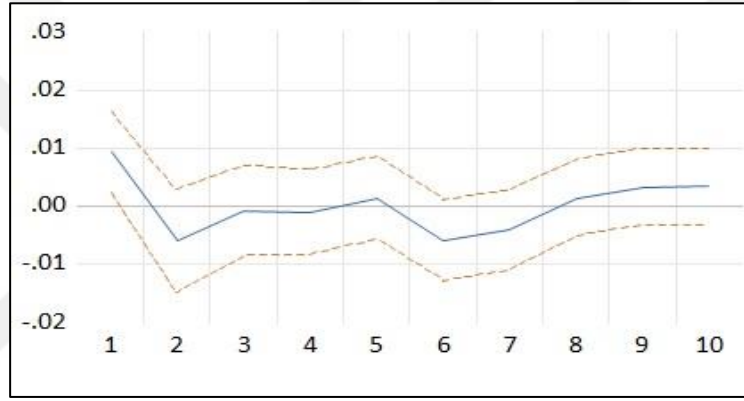
Şekil 10: GSYH'nin DİR Hariç İthalata Tepkisi

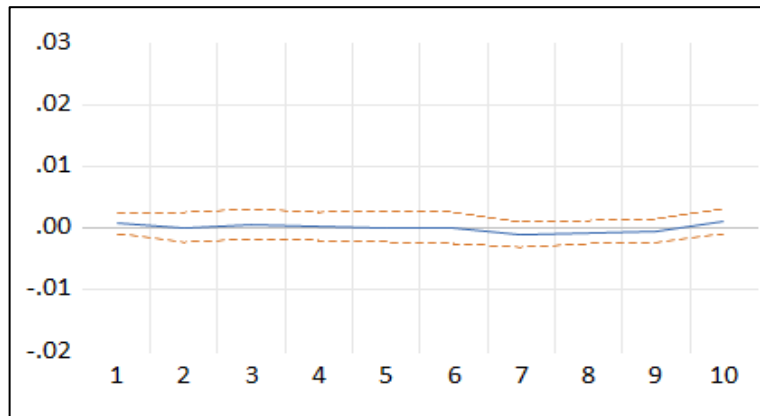
Şekil 11: REDK'nin DİR Hariç İthalata Tepkisi

Şekil 12: GSYH'nin DİR Kapsamındaki İthalata Tepkisi

Şekil 13: REDK'nin DİR Kapsamındaki İthalata Tepkisi

Şekil 6'da, Model 4.1 için DİR hariç ithalata verilen bir şokun GSYH üzerinde pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu etki üçüncü çeyrek sonundan itibaren etkisini kaybetmektedir. Benzer şekilde, Şekil 7'de, DİR hariç

ithalata verilen bir şokun REDK üzerinde pozitif fakat çok daha sınırlı ve ihmal edilebilir bir etkisinin olduğu ve bu etkinin dördüncü çeyrek sonundan itibaren etkisini kaybettiği görülmektedir.

Şekil 8’de ise Model 4.2 için, DİR kapsamında yapılan ithalata verilen bir şokun GSYH üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu, fakat bu etkinin birinci çeyrek sonundan itibaren etkisini kaybettiği gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, Model 4.2’deki etkinin, Model 4.1’deki DİR hariç ithalata verilen şokun GSYH’deki etkisinden daha hızlı şekilde kaybolduğu görülmektedir. Son olarak, Şekil 9’da, DİR kapsamında yapılan ithalata verilen bir şokun REDK üzerinde neredeyse hiçbir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Her iki model için de etki-tepki fonksiyonları ile değişkenlere verilen şoklara diğer değişkenler tarafından verilen tepkinin hızı ve büyüklüğüne ilişkin bilgi elde edilmekle birlikte, DİR kapsamında yapılan ve DİR hariç yapılan ithalat değişkenleri üzerinde GSYH ve REDK’den her birinin ne kadar etkili olduğunu anlamak için varyans ayrıştırma analizine başvurulmuştur.

4.7. Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerden birinde görülen değişimin, modelde kullanılan hangi değişken tarafından daha çok açıklandığını ortaya koyması bakımından önemlidir ve sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Diğer bir ifadeyle varyans ayrıştırması, modellerde yer alan değişkenlerde meydana gelen değişimin ne kadarının kendisinden ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığına ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesine ilişkin de bilgi vermektedir (Enders, 1995).

Bu amaçla, her iki model için de başvurulmuş varyans ayrıştırmasına ilişkin sonuçlar Tablo 8 ve Tablo 9’da özetlenmiştir

Tablo 8: DİR Hariç İthalatın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	Standart Hata	m_n	y	r
1	0.008715	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.012846	96.22336	2.758133	1.018512
3	0.016613	91.86894	4.703031	3.428029

4	0.017900	90.88857	5.020423	4.091008
5	0.018450	86.90822	4.729011	8.362771
6	0.018988	86.84362	4.484133	8.672248
7	0.019413	86.03393	4.585826	9.380242
8	0.019708	84.89401	4.481817	10.62417
9	0.019761	84.85761	4.488645	10.65374
10	0.019773	84.86124	4.498499	10.64026

Tablo 9: DİR Kapsamında Yapılan İthalatın Varyans Ayrıştırması (%)

Dönem	Standart Hata	m_d	y	r
1	0.008449	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.009842	98.34843	0.005002	1.646568
3	0.011233	81.76873	9.741238	8.490032
4	0.012482	76.69265	16.40082	6.906534
5	0.012587	76.43039	16.75155	6.818067
6	0.013066	71.85781	16.23367	11.90852
7	0.014565	57.88344	16.41147	25.70509
8	0.015006	54.82657	16.08417	29.08926
9	0.015914	49.11689	15.06142	35.82169
10	0.016571	47.41995	13.92323	38.65681

Tablo 8’de özetlenen sonuçlara bakıldığında, 10 dönem için, DİR hariç ithalattaki değişimin yaklaşık % 85’inin yine kendi şokları tarafından açıklandığı, %4,5’inin reel GSYH’deki, %10,5’inin ise REDK’deki değişiklikler tarafından açıklandığı görülmektedir. Varyans periyodunun 100 döneme kadar uzatılması durumunda ise, sonuçların sırasıyla yaklaşık % 78, % 9,5 ve %12,5 seviyelerinde seyrettiği görülmektedir. Bu çerçevede, DİR hariç ithalat büyük ölçüde kendi şokları tarafından belirlenirken, DİR hariç ithalat üzerinde REDK değişkeninin, GSYH’den daha etkili olduğu görülmektedir. Bu sonuçların, Model 3.1 için elde edilen Granger Nedensellik Testi sonuçları ile uyumlu olduğu söylenebilir. Zira, Granger Nedensellik Testi sonuçları hem GSYH’nin hem de REDK’nin DİR hariç ithalat üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 9 sonuçlarına göre ise, 10 dönem için, DİR kapsamında yapılan ithalattaki değişimin yaklaşık % 47,4’ünün kendi şokları, %13,9 GSYH ve % 38,7

REDK tarafından belirlendiği görülmektedir. Benzer Şekilde varyans periyodunun 100 döneme kadar uzatılması durumunda ise, sonuçların sırasıyla yaklaşık % 39, % 16 ve % 45 seviyelerinde oluştuğu görülmektedir. Bu sonuçların, Model 3.2 için oluşturulan Granger Nedensellik Testi ile uyumlu olduğu söylenememekle birlikte, DİR kapsamında yapılan ithalatın REDK ve GSYH dışında başka değişkenlerle oluşturulan bir model çerçevesinde ele alınabileceği ve bu çalışmanın devamı niteliğinde başka bir çalışmanın konusu olabileceği değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, farklı ithalat kalemleri arasındaki yapısal farklılıklara vurgu yapılması amacıyla her iki model için de aynı değişkenler kullanılmış ve beklentilerle paralel Şekilde sonuçlar elde edilmiştir.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

1990'lı yıllardan sonra küreselleşme sürecinde yaşanan hızlanma, özellikle de bilişim teknolojilerinde görülen devrim niteliğindeki gelişmeler, ülkelerin üretim ve ticaret yapılarında ciddi değişime sebep olmuştur. Üretim süreçlerinde görülen parçalanma ve bunun dış ticarete yansımaları, dış ticaret teorisindeki yaklaşımın da bu çerçevede evrilmesine ve yeni teorilerin küreselleşmenin getirdiği etkileri de göz önünde bulundurmasına sebep olmuştur. Yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde yapılan ampirik çalışmalarda, özellikle son 30 – 40 yılda gelişmiş ülkelerin daha çok ara malı ve yatırım malı üretimi ve ihracatında, gelişmekte olan ülkelerin ise daha çok tüketim malı üretimi ve ihracatında yoğunlaştığı tezi savunulmaktadır.

Küresel ekonomideki bu değişimden Türkiye de nasibini almış, bahsi geçen dönemde Türkiye ekonomisi, dış ticaret yapısı ve politikası bakımından ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. 24 Ocak kararları sonrasında başlayan liberalleşme çalışmaları, Gümrük Birliği'ne uyum çalışmaları ile hızlanmış, bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret hacminde gözle görülür bir artış kaydedilmiştir. Bununla birlikte, ihracatı desteklemek amacıyla birçok politika aracı uygulamaya konmasına rağmen ithalattaki artış oranı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu durumda, uygulanan döviz kuru politikası ile birlikte hammadde yetersizliği, ara malı ve yatırım malları ihtiyacının yüksek olması sebebiyle ithal girdi kullanımının fazlalığı, diğer bir ifadeyle ihracatın da ithalatı körüklemesinin etkili olduğu görülmektedir.

İhracatın desteklenmesi amacıyla ihtiyaç duyulan hammadde, ara malı ve sermaye malının ihracatçı için daha az maliyetle yurda girişine imkân sağlayan uygulamalardan biri de DİR'dir. DİR, bir çok çalışmada mevzuat ve dış ticaretimiz içindeki yeri olarak ele alınmış, baz çalışmalarda ithal girdi bağımlılığının sebepleri arasında sayılmıştır. Son dönemde yapılan çalışmalarda ise DİR verilerinin kullanılarak ampirik analizlerin yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalat ile DİR haricinde gerçekleştirilen ithalatın döviz kuru esnekliği VAR modeli çerçevesinde, Granger Nedensellik Testi, etki – tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

- Granger Nedensellik Testi sonuçlarının, DİR hariç ithalat için oluşturulan modelde GSYH ve reel döviz kurundan DİR hariç ithalata tek yönlü bir Granger nedensellik bağıntısı bulunduğu işaret ederken, DİR kapsamında yapılan ithalat için oluşturulan modelde GSYH ve reel döviz kurundan DİR kapsamında yapılan ithalata bir Granger nedensellik bağıntısının bulunmadığına işaret etmektedir.
- Bu sonuçların beklentilerle uyumlu olduğu söylenebilir. Nitekim DİR hariç yapılan ithalatın, destek ve/veya muafiyet içermemesi sebebiyle, milli gelir ve reel döviz kuruna daha duyarlı olması beklenirken, DİR kapsamında yapılan ithalatın, sağladığı vergi muafiyetleri ve diğer maliyet avantajları sebebiyle milli gelir ve döviz kurundan görece daha az etkilenmesi muhtemeldir.
- Ayrıca, değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelebilecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki muhtemel etkisi etki-tepki fonksiyonları ile analiz edilmiş, DİR hariç ithalat modelinde, ithalat değişkenine verilen bir şokun GSYH üzerinde pozitif etkisinin olduğu, bununla birlikte bu etkinin üçüncü çeyrek sonundan itibaren etkisini kaybettiği görülmektedir. Benzer şekilde, DİR hariç ithalata verilen bir şokun reel döviz kuru üzerinde pozitif fakat çok daha sınırlı ve ihmal edilebilir bir etkisinin olduğu ve bu etkinin dördüncü çeyrek sonundan itibaren etkisini kaybettiği görülmektedir.
- DİR kapsamında yapılan ithalat modelinde ise, ithalata verilen bir şokun GSYH üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu, fakat bu etkinin birinci çeyrek sonundan itibaren etkisini kaybettiği gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, DİR kapsamında yapılan ithalat modelindeki etkinin, DİR hariç ithalata verilen şokun GSYH'deki etkisinden daha hızlı şekilde kaybolduğu görülmektedir. Son olarak, DİR kapsamında yapılan ithalata verilen bir şokun REDK üzerinde neredeyse hiçbir etkisinin olmadığı görülmektedir.
- Her iki model için de ithalat değişkenleri üzerinde GSYH ve reel döviz kurundan her birinin ne kadar etkili olduğunu tespit etmek amacıyla varyans ayrıştırması analizi yapılmış, 10 dönem için, DİR hariç ithalattaki değişimin yaklaşık % 85'inin yine kendi şokları tarafından açıklandığı, %4,5'inin reel GSYH'deki, %10,5'inin ise reel döviz kurundaki değişiklikler tarafından açıklandığı görülmektedir.

- Varyans periyodunun 100 döneme kadar uzatılması durumunda ise, sonuçların sırasıyla yaklaşık % 78, % 9,5 ve %12,5 seviyelerinde seyrettiği görülmektedir. Bu çerçevede, DİR hariç ithalat büyük ölçüde kendi şokları tarafından belirlenirken, DİR hariç ithalat üzerinde reel döviz kuru değişkeninin, GSYH'den daha etkili olduğu görülmektedir.
- Bu sonuçların, DİR hariç ithalat modeli için elde edilen Granger Nedensellik Testi sonuçları ile uyumlu olduğu söylenebilir. Zira, Granger Nedensellik Testi sonuçları hem GSYH'nin hem de reel döviz kurunun DİR hariç ithalat üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir.
- Benzer şekilde, 10 dönem için, DİR kapsamında yapılan ithalattaki değişimin yaklaşık % 47,4'ünün kendi şokları, %13,9 GSYH ve % 38,7 reel döviz kuru tarafından belirlendiği görülmektedir. Varyans periyodunun 100 döneme kadar uzatılması durumunda ise, sonuçların sırasıyla yaklaşık % 39, % 16 ve % 45 seviyelerinde oluştuğu görülmektedir.
- Bu sonuçların, DİR kapsamında yapılan ithalat modeli için oluşturulan Granger Nedensellik Testi ile uyumlu olduğu söylenememekle birlikte, DİR kapsamında yapılan ithalatın REDK ve GSYH dışında başka değişkenlerle oluşturulan bir model çerçevesinde ele alınabileceği ve bu çalışmanın devamı niteliğinde başka bir çalışmanın konusu olabileceği değerlendirilmektedir.

Elde edilen sonuçlar, politika yapıcılar açısından değerlendirildiğinde, DİR kapsamında yapılan ticaretin dış ticaretimiz içindeki payı düşünüldüğünde, ampirik çalışmalarda DİR benzeri teşvik uygulamaları göz ardı edilerek yapılan analizlerin değişkenler arasındaki ilişkiyi doğru yansıtmayarak politika yapıcıların yanlış karar almasına sebep olabileceğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, bu çalışma, ithalat döviz kuru ilişkisinde bu faktörü de göz önüne alarak yapılan az sayıda çalışmadan biri olmakla birlikte, sonraki dönem için daha farklı değişkenlerin de veri setine dâhil edildiği çalışmaların ithalat – döviz kuru ilişkisinin daha iyi analiz edilmesi için bir ön çalışma mahiyetinde olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Abbott, A. J. & Seddighi, H.R; (1996), Aggregate Imports and Expenditure Components in UK: An Empirical Analysis. *Applied Economics*, 28, 1119-1125.

Agbola F. W. & Damoense M.Y(2005). *Time-series Estimation of Import Demand Functions for Pulses in India*.

Akçay, C. ve Ocakverdi, E. (2011). *The Time Varying Sensitivity of Imports to Production and Real Exchange Rate Shocks*. Yapı Kredi Occasional Macro Note, No:11-09.

Aktaş C. (2010). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İthalat ve İhracat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 123-140.

Aldan, A., Bozok, İ. ve Günay, M. (2012). *Short Run Import Dynamics in Turkey*. *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper*, No: 12/25.

Altın, H. ve Süslü, C. (2017). Türkiye İçin Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 105-112

Altıntaş, H. ve Türker, O. (2014). The Dynamics Of Export And Import Functions In Turkey: Cointegration and Multivariate Granger Causation Analysis, *International Journal of Asian Social Science*. 4(5): 676-689.

Arize, A. C. ve Nippani, S. (2010). Import Demand Behavior in Africa: Some New Evidence, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, (50), 254–263.

Asar, E. (2017). *Türkiye’de Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticaretine Etkileri*. , İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, F., Çıplak, U. ve Yücel, E. (2004). *Export Supply and Import Demand Models for the Turkish Economy*. CBRT Working Paper, No: 04/09.

Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M. ve Yılmaz, G. (2010). *Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi*. TCMB Çalışma Tebliği. No:10/01.

Bahmani-Oskooee, M. and Kara, O. (2005). Income and Price Elasticities of Trade: Some New Estimates, *The International Trade Journal*, 19(2), pp. 165-178.

Bahmani-Oskooee, M., and Kara, O. (2008). Relative Responsiveness of Trade Flows to a Change in Price and Exchange Rate, *International Review of Applied Economics*, Vol. 17, no. 3: 293-308.

Bahmani-Oskooee, M., Durmaz N. (2016). *Exchange Rate Volatility and Turkish Commodity Trade with the Rest of the World. Economic Change and Restructuring*, 49, 1-21.

Baldwin. R. (2016). *The Great Convergence*. Harvard University Press.

Barışık, S. ve Kesikoğlu F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (4): 59-82.

Başkol, M. O. (2016). Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığının Dahilde İşleme Rejimi Açısından Analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 1-18.

Bayramoglu, A. T., ve Şükrüoğlu, D. (2016). Non-Energy Import Demand Function in Turkey: New Evidence, *Asian Economic and Financial Review*, 6(12), 750.

Binatlı, A. O. & Niloufer S. (2009). *Elasticities of Turkish Exports and Imports*. İzmir Ekonomi Üniversitesi Çalışma Tebliği, No: 0906.

Bozdan, D. N., Özenci İ. ve Benli Y. K. (2018). Analysis Of The Relationship Between Exchange Rate And Export And Import: An Empirical Study. *Mehmet Akif Ersoy University, Journal of Social Sciences Institute*, Vol 10, Issue (25), p. 638-649

Chani, M. I., Pervaiz, Z. & Chaudhary, A. R. (2011). *Determination of Import Demand in Pakistan: The Role of Expenditure Components, Theoretical and Applied Economics*. No. 8(561), pp. 93-110.

Çakmak, U., Gökçe, A. ve Çakmak, A. Ö.. (2016). The Key Determinants of the Import and Policy Recommendations for Turkish Economy. *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol.7, No.6.

Çatalbaş, N. (2016). The Relationship Among Nominal Exchange Rate, Import and Export in Turkey for the Period 1988:1 to 2015:3. *International Research Journal of Applied Finance*, Vol. VII Issue – 4 April, 2016, ISSN 2229 – 6891, DOI 10.0704/article-1

Çekerol, K. ve Gürbüz, H. (2003). *Reel Döviz Kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişki*, ODTÜ Ekonomi Kongresi, Ankara, s. 1-12.

Çulha, O.Y., Eren, O. ve Ögünç, F. (2018). *Türkiye İçin İthalat talep Fonksiyonu*. TCMB Çalışma Tebliği, No: 18/03.

Dâhilde İşleme Rejimi Tebliği (2006/12), T.C. Ticaret Bakanlığı, Resmi Gazete No: 26382

Dal, S. (2015). *Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında Türkiye’de Dış Ticaret ve Döviz Kuru İlişkisi*. TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi.

Davidson, R. & MacKinnon, J.G., (1993), “*Estimation and Inference in Econometrics*” Oxford University Press, ISBN 0-19-506011-3.

Doğan, Z. ve Kurt, Ü. (2016). Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 45, 327-336.

Durmaz, N. & Lee, J. (2015). *An Empirical Analysis of Import Demand Function for Turkey: An ARDL Bounds Testing Approach*. *The Journal of Developing Areas*, 49(4), 215-226.

Dutta, D. & N. Ahmed (1997). An Aggregate Import Demand Function for Bangladesh: A Cointegration Approach. *Applied Economics*, 31(1999):465-472.

Dünya Bankası (2014). *AB- Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi*, No. 85830-TR.

Emran, M. Shahe & Forhad S. (2010). *Estimating an Import Demand Function in Developing Countries: A Structural Econometric Approach with Applications to India and Sri Lanka*. *Review of International Economics*, vol. 18, no. 2: 307-319.

Enders, W., (1995), “*Applied Econometric Time Series*”, Iowa State University, John Wiley & Sons, Inc.

Eryüzlü, H. (2013). Dâhilde İşleme Rejimi ve Cari Açık Üzerindeki Etkileri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 59-69.

Esen, S., Şimdi, H. ve Kocabaş, V. (2016). Dâhilde İşleme Rejiminin Firmaların Finansal Performansına Etkisi: Dokuma Giyim ve Deri Sektörü Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 393-409.

Fukumoto, M. (2012). Estimation of China's Disaggregate Import Demand Functions. *China Economic Review*, 23(2), 434-444.

Gençosmanoğlu, Ö., T. (2016). *Dâhilde İşleme Rejiminin Türkiye’de Dış Ticaret, İstihdam ve Rekabet Gücüne Etkileri*. Business and Economics Research Journal, 7(2), 83-102.

Goldberg, P. & Pavcnik, N. (2007). *Distributional Effects of Globalization in Developing Countries*. Journal of Economic Literature, vol 45, no 1, pp 39–82

Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, ss. 165-190.

Gümrük Kanunu (1999), T.C. Resmi Gazete, Kanun No: 4458, Sayı: 23866, 27/10/1999

Günçavdı, Ö., ve Ülengin, B. (2012). Aggregate Imports and Expenditure Components in Turkey: A Theoretical and Empirical Assessment. *Middle East Development Journal*, 4(02), 1250011.

Kepenek, Y. ve Yentürk, Y. (2007). *Türkiye Ekonomisi*, 19. Baskı, Remzi Kitapevi.

Kocaefe C., A. ve Yılmaz, M. (2013). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticareti Üzerine Etkilerinin Analizi (1996-2011). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 205-224.

Manteu, C., 2008, “*Economic effects of globalization: Lessons from trade models*”, Economic Bulletin, Banco de Portugal

McKenzie, M. D. (1999). The Impact of Exchange Rate Volatility on International Trade Flows. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 13, No.1, pp. 71-106.

- Mete, E. ve Yıldız, E. B. (2017). Dahilde İşleme Rejimi ve Cari Denge: Türkiye İçin Sektörel Bir Analiz. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(7), 38-51.
- Oktaç, E. ve Gözğör, G. (2013). Estimation of Disaggregated Import Demand Functions for Turkey. *Economics Bulletin*, Vol. 33, No 1, p.575-585.
- Ozmen, E. ve Karadam D. Y. (2014). *Structural Change in Turkish External Trade: Evidence from BEC Sectors*. ERC Working Papers 1413, Middle East Technical University.
- Özaydın, T. (2016). *Türkiye’de Dahilde İşleme Rejiminin İhracata Etkileri*. Toros Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, M. (2012), *Macroeconomic Factors Affecting The Import In Turkey*. Journal Of Qafqaz University, UOT, 330.44
- Pesaran, M. & Shin, Y. (1998), “Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models”, *Economic Letters*, vol. 58, issue 1, s. 17-29.
- Saygın, Ç. (2001). “*Econometric Modelling of Import Demand and Export Supply in Turkey*”, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi.
- Sayılğan, G., Şenol, Ç. (2010). Dâhilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 37-53.
- Schumacher, R. (2012). *Free Trade and Absolute and Comparative Advantage- A Critical Comparison of Two Major Theories of International Trade*. Universitätsverlag Potsdam.
- Selen, U.(2009). *Gümrük İşlemleri*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım. 2. baskı.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Ticaret*, Anadolu Üniversitesi yayını no: 2923.
- Sweidan, O. D. (2013). The Effects of Exchange Rate on Exports and Imports: The Case of Jordan. *The International Trade Journal*, 27, s. 156-172.

Şen, S.(2014). *Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Ekonomik ve Mali Etkileri: Güncel Bir Değerlendirme*. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Cilt 51, Sayı: 589

Takım, A. & Ersungur, Ş. M. (2010). Dâhilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2).

Tang, T. C. (2002). *Japanese Aggregate Import Demand Function: Reassessment from the 'Bounds' Testing Approach, Japan and the World Economy*. 15 (2003) 419–436

Tang, T. C. (2003). *An Empirical Analysis of China's Aggregate Import Demand Function. China: Economic Review*, 14(2), 142-163.

Tapşın, G. ve Karabulut A. T. (2013). Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (26) 2013, 190-205

Tiryaki, T. (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, s.22.

Togan, S. ve Berument, H. (2007). The Turkish Current Account, Real Exchange Rate and Sustainability: A Methodological Framework. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 1(1), pp. 155-192.

Uçak, A. ve Ertuğrul, H. M. (2013). *İthalat Talebinin Gelir ve Reel Kur Esnekliklerinin Dinamik Analizi: Türkiye Uygulaması, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 50 Sayı: 578.

Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in The Product Cycle, *Quarterly Journal of Economics*, p: 190-207.

Wang, Y. H. & Lee, J. D. (2012). *Estimating the Import Demand Function for China*. *Economic Modelling*, 29(6), 2591-2596.

World Bank. (2009, 06 25). *Duty and Tax Relief and Suspension Schemes for Improving Export Competitiveness*:<http://documents.worldbank.org/curated/en/432821468341068443/pdf/518130WP0duty110Box342050B01PUBLIC1.pdf>

adresinden alınmıştır.

Yavuz, N. Ç. ve Güris, B. (2006). *An Aggregate Import Demand Function for Turkey: The Bounds Testing Approach*. METU Studies in Development, 33(2), 311.

Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012). İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap ile Düzeltilmiş Nedensellik Testi Uygulaması. *Ege Academic Review*, Cilt: 12, Sayı: 2 Nisan 2012, ss. 137-148.

Yılmaz, Ö. ve Kaya V. (2007). İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir VAR Modeli. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt 22, Sayı 250, ss. 69-84.

Yurdakul, E.M. (2014), *Türkiye’de İthalatın Gelişimi ve İthalatın Yapay Sinir Ağları Yöntemi ile Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz*, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2014-0003.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ülkelerin Dünya Ticareti İçindeki Payları (%)	24
Tablo 2: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlamaları	54
Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	55
Tablo 4: Model 4.1 için Gecikme Uzunlukları	57
Tablo 5: Model 4.2 için Gecikme Uzunlukları	57
Tablo 6: Granger Nedensellik Testi (Model 4.1)	59
Tablo 7: Granger Nedensellik Testi (Model 4.2).....	60
Tablo 8: DİR Hariç İthalatın Varyans Ayrıştırması (%).....	63
Tablo 9: DİR Kapsamında Yapılan İthalatın Varyans Ayrıştırması (%).....	64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Küresel İhracat (Milyar dolar)	22
Şekil 2: Küresel İhracatın Küresel GSYH İçindeki Payı (Yüzde)	22
Şekil 3: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Açıklık Oranı (%)	23
Şekil 4: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (Milyar dolar)	27
Şekil 5: İthalatın Alt Gruplarının Toplam İthalat İçindeki Payları (%)	28
Şekil 6: DİR Kapsamında Yapılan İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı (%)	29
Şekil 7: DİR Kapsamında Dış Ticaret ve Döviz Kullanım Oranı (Milyar dolar, %) ...	35
Şekil 8: Model 4.1 için AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	58
Şekil 9: Model 4.2 için AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	58
Şekil 10: GSYH'nin DİR Hariç İthalata Tepkisi	61
Şekil 11: REDK'nin DİR Hariç İthalata Tepkisi	62
Şekil 12: GSYH'nin DİR Kapsamındaki İthalata Tepkisi	62
Şekil 13: REDK'nin DİR Kapsamındaki İthalata Tepkisi	62

ÖZGEÇMİŞ

02.04.1979 tarihinde Osmaniye ili Kadirli ilçesinde doğdu. İlköğrenimimi Kadirli 7 Mart İlkokulunda, ortaöğrenimimi Adana Yumurtalık Ortaokulunda, liseyi ise Adana Danişment Gazi Anadolu Lisesinde tamamladı. 2004 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldu. 2017 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında yüksek lisansa başladı.

